

ХАЈКА НА УЧИТЕЉЕ У ЦРНОЈ ГОРИ ЧЛАНОВЕ И СИМПАТИЗЕРЕ КПЈ У ПЕРИОДУ ВЛАДАВИНЕ ОБЗНАНОМ И ЗАКОНОМ О ЗАШТИТИ ДРЖАВЕ (1921—1923)

Неколико уводних напомена

С обзиром да би свестрано разматрање питања које је предмет овог излагања изискивало коришћење не само примарних, архивских, већ и свих осталих извора (писане грађе, одзива, сећања живих учесника), што би знатно премашило оквире његове намјене, — овдје ће оно бити обрађено искључиво на основу архивских извора. Неки остали извори само ће узгред, у напоменама, бити наведени.

У сачуваној архивској грађи, до које се у досадашњим истраживањима дошло, остала су извјесна мјеста и крајеви Црне Горе, па према томе и личности, неистражени или их уопште није ни било, тако да се можда неће моћи добити потпуна слика о хајци на све учитеље комунисте и симпатизере КПЈ у овом крају земље у периоду владавине Обзнаном и Законом о заштити државе. Али грађа до које се дошло ипак ће пружити прилику да се сагледа: које су и какве мјере предузимали носиоци режима против учитеља комуниста и симпатизера КПЈ уопште, наравно, и учитеља у Црној Гори.

Пошто је режим Обзнане са творцима Закона о заштити државе све до Шестојануарске диктатуре, која је само наставила њихову политику све до 1941. према илегалној КПЈ, њеним легалним организацијама, акцијама које води и члановима, и са њима се брутално обрачунавала, — о чему се у поверљивим архивама Министарства унутрашњих дела и Министарства просвете налази доста обимна документација, — за ову прилику морало се задржати на прве три године владавине Обзнаном и Законом о заштити државе (1921—1923).

Пошто је хајка на учитеље комунисте и симпатизере КПЈ, као и на остале комунисте, вођена из једног центра — Министарства

унутрашњих дела и појединих ресорних министарстава у цијелој земљи, многи документи који су сачувани имају општи карактер и односили се на све комунисте у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, природно морали су бити коришћени и приликом обраде овог питања.

Полиција и њени органи, разне доушничке службе, нијесу у своје спискове уносили само учитеље комунисте и активне симпатизере Партије, већ не ријетко и случајне, тренутне сапутнике КПЈ, од којих су се касније неки сасвим пасивизирали или пријешли другим, грађанским партијама. Овом приликом се није могао пратити политички пут свих који су се непосредно послје Обзнане и Закона о заштити државе нашли на списковима учитеља комуниста.

И, најзад, узгред су наведена имена и неких учитеља-комуниста Црногораца који су се тих дана нашли са службом у другим крајевима земље, као и једне генерације учитељских матураната Црногораца која је 1920—1921. године била на завршном учитељском педагошком течају у Београду, чија је имена полиција унијела у спискове комуниста на основу документације до које је дошла послје Обзнане запљеном архиве КПЈ.

Обзнана о учитељима

О Обзнани, том противуставном, везирском акту, како је једном приликом речено о њој и њеним методама, којом је буржоазија са својим државним апаратом отворено устала против радничке класе и легализовала све методе бруталног обрачунавања са КПЈ, и о свему ономе што јој је претходило и што ју је пратило, овдје и овом приликом није потребно посебно говорити. Добро је познато, о томе постоји и читава мала литература,¹ да се Обзномом, како је то речено и у Прегледу историје СКЈ, „забрањује комунистичка пропаганда, обуставља рад комунистичких организација и затварају њихове просторије, забрањује се комунистичка штампа и сви други списи“ Све је то познато.

Међутим, ипак, овдје треба подсјетити бар на један став из текста Обзнане у коме је посебно ријеч о учитељима, у коме су једино они, од свих осталих категорија службеника, изричито наведени — и апострофирани. А њих творци Обзнане нијесу случајно у овом и оваком документу навели. То је већ био сигнал да ће се против њих повести и посебна хајка.

„Највреднији међу смугљивцима и агентима те (комунистичке, бољшевичке — Р. В.) пропаганде“, како се у овом ставу Обзнане каже, „су странци који се под именом радника увлаче у радничке организације, шпијунаже ради. Многи иначе добри грађани и чи

¹ Поред других, о Обзани је 1952. године Триша Кацлеровић, један од врло активних учесника социјалистичког и комунистичког покрета, објавио посебну књигу, у којој се налази и интегрални текст Обзнане.

новници, већ су постали жртве њихове пропаганде, млађи и са мање школе и искуства, међу учитељима на пример, понели су се и несвесни свих последица, пристали уз овај растројни рад називајући се комунистима и друге увлачећи у зло“ (подвлачење моје — Р. В.).

Поред оног става Обзнане који се односи и на учитеље, као и на све остале државне, и не само државне службенике у коме се каже „да се из државне службе отпусте сви чиновници виши и нижи, који би продужили пропаганду болшевизма у нашој земљи, а да се одузме помоћ за школовање свима студентима комуниста“ (па према томе и свим осталим који се школују на вишим и средњим школама а примају неку врсту помоћи), овдје треба подсјетити на још један став из Обзнане, јер је он коришћен у хајци на учитеље. У њему се каже да се „заводи обавеза пријаве оружја“ И додаје: „Ко не пријави ватрено оружје и експлозиве, кажњава се до три месеца затвора са радом“.³ Наравно, приликом одмјеравања коначне казне то ће им се узети као још једна „отежавајућа“ околност — и мирније „савјести“ донијети рјешење о отпуштању из службе.

Један од потписника, који је својеручно ставио своје име испод текста Обзнане, па и ових и оваких њених ставова, био је ондашњи министар просвјете Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца Светозар Прибићевић, који ће, наравно, настојати да се они што хитније, досљедније и ригорозније спроведу у дјело. И у томе је до краја остао досљедан и упоран, све док се налазио на положају министра просвјете.⁴ То не значи да су они који су га наслиједили штедјели учитеље комунисте и симпатизере Партије.

Припреме за хајку на учитеље комунисте

Да се буржоазија Југославије са својим државним апаратом знатно прије објављивања Обзнане припремала за обрачун са комунистима, а посебно онима у просвјети, учитељима у првом реду, поред бројних других свједочанстава и докумената, говоре и два-три повјерљива акта из архива ондашњег Министарства просвете, односно Министарства унутрашњих дела.

² Преглед историје Савеза комуниста Југославије, Београд 1963, стр. 76.

³ Цитат дат према тексту Обзнане који је објављен у Енциклопедију Југославије, књ. 6, Загреб 1965, стр. 368, и књизи Т. Кацлеровића, стр. 7—10.

⁴ Светозар Прибићевић (1875—1936) у првој влади Краљевине СХС (1918—1920) био министар унутрашњих дела, затим у неколико влада до 1923. министар просвете. Од бескомпромисног поборника централизма, пошто се разочарао у политику краља Александра, прелази у одлучног противника централистичког режима. За време шестојануарске диктатуре интерниран у Брус, касније као политички емигрант живи у Француској и Чехословачкој. У емиграцији је и умро. О диктатури краља Александра написао је обимно дјело, које је послје ослобођења штампано у Београду (Просвета, 1953, стр. XXXIV + 304).

Одељење јавне безбедности Министарства унутрашњих дела, већ од првих дана 1920. године води строгу евиденцију о комунистима и њиховим акцијама, посебно оним у државној служби, који су се на извјестан начин експонирали као комунисти, пропагатори комунистичких идеја, или су полицији због свог држања и поступака уопште били „сумњиви“ — и нашли се на њеним списковима комуниста, међу којима је посебно много било учитеља.

Почетком јуна 1920. године Одељење јавне безбедности, скоро пуних седам мјесеци прије обнародовања Обзнане, доставља Министарству просвете депешу начелника Округа барског у којој се између осталог каже:

„Бољшевичка пропаганда у округу међу самим становништвом још не хвата маха. Пропаганда се одржава једино међу учитељима и незнатном делу осталог чиновништва“ (подвлачење моје — Р. В.).

Уз то начелник каже да има „непроверен извештај да је из Италије преко Скадра унета у Црну Гору у сврху ове пропаганде повећа сума новца, од којег пола милиона у срез Вир-Пазар, да би се њим организовала (комунистичка — Р. В.) омладина. Судећи по другим знацима „ово ми“, каже начелник, „изгледа вероватно“

Начелник обавјештава Министра унутрашњих дела и о припремању штрајка учитеља Црне Горе, па каже:

„Једновремено с поуздане стране сазнао сам да учитељи овог округа у споразуму с друговима из Црне Горе, кроз неки дан спремају општи штрајк под изговором да питање њихових плата није правилно решено“.⁵

Министарство унутрашњих дела уз текст ове депеше начелника Округа барског додаје „да према извештајима покрајинских влада и окружних начелстава, а особито ових последњих има врло велики број присталица комунистичког покрета и врло опасних бољшевичких агитатора међу учитељима и наставницима гимназија“ (подвлачење моје — Р. В.).⁶

Послије непуних петнаестак дана Министар унутрашњих дела доставља Министарству просвете „Списак државних службеника Вашег ресора, који према поднетим ми извештајима окружних начелстава припадају комунистичкој странци, с молбом на даљи поступак пошто и Ви с Ваше стране проверите подесним начином тачност ових података“ (подвлачење моје — Р. В.).⁷

Тако је полиција знатно прије Обзнане прикупљала и провјеравала податке о државним службеницима комунистима и симпатизерима КПЈ, захтијевајући да то чине и ресорна министарства

⁵ О штрајку учитеља Црне Горе, који је трајао од 7. до 14. јуна 1920. године, видјети: Раде Вуковић, *Штрајк учитеља у Црној Гори јуна 1920. године*, Васпитање и образовање, Титоград 1976, II, бр. 3—4, стр. 179—208.

⁶ Докуменат датиран у Министарству унутрашњих дела — Одељење јавне безбедности (МУД—ОЈБ) пов. бр. 4445 од 5. VI 1920. — Архив Југославије (АЈ) — 66—8—27.

⁷ Докуменат датиран у МУД—ОЈБ пов. бр. 5488 од 17. VI 1920. — АЈ, 66—8—27.

за своје службенике, и, наравно, о томе извјештавају Министарство унутрашњих дела, да би их и оно унијело у своје спискове — и у одређеном моменту, као што је онај који је настао објављивањем Обзнане, могло према њима предузети мјере које нађе за сходно.

У том, по свему судећи, првом списку просвјетних радника комуниста нашла су се имена учитеља, суплената и професора из свих крајева Србије, Македоније, Косова и Метохије, јер полиција свакако још није била стигла да прикупи податке о њима и из осталих крајева земље. Нешто касније, у наредним списковима, наћи ће се и они. Већ у овом првом списку налазе се имена двојице Црногораца — Милића Шћекића и Драга Мучалице.⁸

Да би хајку на учитеље комунисте и симпатизере КПЈ „поткрепио“ и „оправдао“ и стручним мишљењем најмјеродавније и најкомпетентније институције у просвјети, као што је био Просветни савет, и иза њега се закљонио и његовим ауторитетом покрио, министар просвјете Светозар Прибићевић, скоро два мјесеца прије објављивања Обзнане, обраћа се Просветном савету за његово мишљење о томе да ли могу учитељи комунисти остати у државној служби и васпитавати омладину.

„Члан 1. Закона о народним школама гласи“, каже министар: „Задатак је народних школа да васпитају децу у народном духу. Тај задатак, међутим, према захтевима савремене педагошке науке може правилно извршити једино учитељ, који је и по свом васпитању и по свом уверењу искрно родољуб, који своју отаџбину више [од] свега воли. Само такав наставник народне школе може их упутити да доцније буду исправни грађани, да своју земљу воле и чувају је од непријатеља, да се поносе моћи своје државе и радују напретку њену, да помажу државне власти и покоравају се земаљским законима који штите опстанак и доприносе јачању државе“.

Да би ову своју лекцију оправдао и образложио оно што ће доћи, и ако би оно дошло и без тога, наставља:

„Министарство просвете је, међутим, извештено да међу учитељима народних школа има изванредан број и таквих који припадају и комунистичкој странци“ (подвлачење моје — Р. В.).

Уз ову констатацију слиједи министрово објашњење:

„Кад се узме у вид, да прави комуниста не може бити онај, који није одушевљен комунистичким начелима, и кад се уз то зна, каква су то начела и да је основни захтев комунистички рушење садашњих држава и друштвеног реда који постоји, а нарочито када се не сметне с ума: да непријатељи наше државе, како они који су у њену оквиру, тако и спољни, свима могућим начинима потпомажу тај антидржавни рад наших комуниста, онда се само намеће питање: могу ли у државној служби уопште остати људи, којима је рад против државе начело, и може ли се васпитање наше омладине поверити учитељима, који таква начела исповедају“.

И, на крају, последије оваквог образложења поставља Просветном савету конкретно питање, које овако формулише:

⁸ На истом мјесту.

„На основу последњег става чл. 2. Закона о уређењу Главног Просветног савета част ми је замолити Главни Просветни савет да узме ово питање у разматрање и да ми да своје мишљење о томе: *могу ли се у државној служби трпети учитељи-комунисти*“ (подвлачење моје — Р. В.).

У потпису: „Министар просвете Прибићевић, с. р.“⁹

Покушај министра Прибићевића да и пред Просветним саветом прикаже да учитељи комунисти нијесу родољуби, патриоти, да су они разорни елементи, отпадници народа, непријатељи државе, представља клеветање чији су „аргументи“ узети из арсенала антикомунистичке пропаганде, која ће нешто касније бити употријебљени и у Обзнани.

На одговор Главног Просветног савета министар је морао да чека нешто више од мјесец дана. Поред осталог, и та чињеница сама по себи нешто говори. Њу, уосталом, потврђује и крајак, лаконски, али не директан одговор на питање које је и како га је министар формулисао у последњем ставу свог писма.

„Господине Министре“, пише предсједник Главног Просветног савета,

„Част ми је известити Вас, да је Главни Просветни савет на свом 1202 редовном састанку од данашњег (дана, 30. XI 1920. године — Р. В.) дао мишљење: *да у државној служби не могу остати људи, којима је рад против државе начело, и да им се не може поверити васпитање омладине*“ (подвлачење моје — Р. В.).¹⁰

И то је све што је рекао Просветни савет. А министар је очекивао да ће он изричито рећи да се у државној служби не могу трпети учитељи комунисти, пошто је Савету тако формулисао питање. Међутим, Главни Просветни савет то није изричито рекао. Но, и без тог и таквог одговора Главног Просветног савета учитељи комунисти не би били поштеђени. Иако тако непотпун и шкрт, одговор Главног Просветног савета био је министру просвете довољан да се и на њега позове приликом доношења одлука о отпуштању и пензионисању учитеља комуниста, међу којима се нашло и десетак учитеља-комуниста из Црне Горе.

То су биле само припреме за оно што ће тек доћи после Обзнане — за праву хајку на учитеље комунисте и симпатизере КПЈ.

Извјештаји полицијских и просвјетних власти о учитељима-комунистима

Непосредно после обнародовања Обзнане, већ 1. јануара 1921. године, органи Министарства просвете Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца траже извјештаје од школских надзорника и

⁹ Министарство просвете О. Н. бр. 43367 од 22. XI 1920. — АЈ, 66—8—26.

¹⁰ Главни Просветни савет Министарства просвете — С. бр. 598 од 30. XII 1920. — АЈ, 66—8—26.

просвјетних инспектората о учитељима комунистима на њиховом подручју.

„У најкраћем времену доставите Министарству списак учитеља-ица комуниста на подручној вам школској области. И то оних који су се и сувише истакли својим радом као комунисте. Списак мора бити тачно и савесно, а под вашом личном одговорношћу састављен“

На крају се скреће пажња да се „код сваког имена наведе у чему се састоји та активност дотичног“. Наравно, додајући и то да је „ствар хитна и строго поверљива“.¹¹

Међутим, органи полиције — Министарства унутрашњих дела, рески и окружни начелници и остале њихове службе, нијесу чекали на сличне позиве. Они су врло педантно и ригорозно наставили посао који су давно прије Обзнане почели, — и настављају да шаљу Министарству просвете спискове просвјетних радника, најприје само учитеља, а касније и професора, које су евидентирали као комунисте. Само у јануару 1921. године достављају Министарству просвете три таква списка.

Петнаестак дана послје обнародовања Обзнане, 14. јануара, Управа града Београда—Одељење опште полиције доставља Министарству просвете „Списак учитеља комуниста, који је нађен у архиви комунистичкој“ (послије затварања комунистичких просторија и запљене документације), са извјештајем да тај списак није потпун. „Када се буду сакупили подаци“, каже се у овом повјерљивом документу, „овај списак ће се попунити и послати Министарству просвете“.¹²

А већ послје непуних десет дана, 23. јануара, Министарство унутрашњих дела — Одељење јавне безбедности доставља Министарству просвете трећи, у јануару други „Списак професора и учитеља комуниста (из Србије, Црне Горе, Македоније, Косова и Метохије и још неких крајева Југославије — Р В.), које, према Обзнани треба отпустити из службе:

„У прилогу под. 1 част ми је доставити Вам Господине Министре, списак државних чиновника и службеника Вашег ресора који припадају комунистичкој странци и јавно пропагирају и шире комунистичке идеје, према поднесеним ми извештајима начелника окружних, с молбом на даљи надлежни поступак у смислу тачке 7. Обзнане Краљевске Владе од 29. XII прошле године“.¹³

Дакле, сада Министарство унутрашњих дела не доставља списак просветних радника—комуниста Министарству просвете да оно са своје стране провјери „подесним начином тачност ових података“, како је то тражило уз први списак, прије обнародовања Обзнане, већ изричито тражи да се поступи по члану 7. Обзнане, који

¹¹ Министарство просвете — Пов. О. Н. бр. 1 од 1. I 1921. — АЈ, 66—8—26.

¹² Управа града Београда—Одељење опште полиције пов. бр. 630 од 14. I 1921. — АЈ, 66—8—26.

¹³ МУД—ОЈБ—Пов. Ј. Б. бр. 548 од 23. I 1921. — АЈ, 66—52—109.

предвиђа отпуштање из државне службе свих чиновника „који би продужили пропаганду бољшевизма у нашој земљи“

А 28. јануара доставља и трећи списак у току овог мјесеца.¹⁴

У тим полицијским списковима нашло се преко педесет учитеља из Црне Горе. Она ће тај посао наставити и даље, прикупљаће податке о учитељима и професорима—комунистима, наравно као и о осталим комунистима, и о томе обавјештавати Министарство просвете, достављајући му нове спискове. То чини и пред крај марта 1921. године када доставља Министарству просвете списак студената, професора и учитеља „за које је приликом претреса Архива Комунистичког Дома у Београду утврђено да припадају комунистичкој странци“. На њему се нашло 218 имена учитеља, професора и студената.¹⁵

То су били само спискови, али без детаљнијих података. Те податке ће дати у својим извјештајима школски надзорници, на изричито тражење Министарства просвете. А у посебним извјештајима даће их и употпунити окружни и срески начелници. Не ријетко чак и на посебна тражења од стране Министарства унутрашњих дела о појединим учитељима—комунистима.

Мало је било среских и окружних школских надзорника који су у својим извјештајима рекли да у повјереним им срезovima, односно окрузима нема учитеља комуниста, као што је, на примјер, јавио окружни школски надзорник из Бијелог Поља, који каже да „у реону овога округа нема учитеља који припадају странци комунистичкој“, или онога из Андријевице, који пише „да у овом округу до сада нема ниједан који је комуниста и који би ширио комунистичке идеје“.¹⁶ Знатно је више оних који су у својим извјештајима не само рекли да их имају већ и дали извјесне податке о њиховој комунистичкој активности.

Извјештаје о наставницима—комунистима морали су да поднесу и директори гимназија. И ниједан од њих, колико се из истражене грађе могло утврдити, није рекао да међу наставницима њихових школа има комуниста (Подгорица — др Н. Шкеровић, Цетиње — Л. Перовић, Пљевља — Н. Р. Милић, Колашин — Н. Кеслер, Даниловград — М. Врбица), а директор гимназије у Никшићу, М. Галогожа, чак узима у одбрану једног од наставника за кога, како каже, „има особа у овој вароши које мисле да је др Перовић, професор—комуниста“. И додаје да је „та сумња настала ради тога, јер се он мало са њима политички слаже“.¹⁷

Међутим, нешто прије тога, начелник среза никшићског, чији извјештај Министарству просвете доставља Министарство унутрашњих дела, између осталог о овом истом наставнику каже:

„Међу особљем и наставницима овдашње гимназије комуниста је: Др Радован Перовић-Тунгуз. Тунгуз је прошле године био глав-

¹⁴ МУД—К Пов. Ј. Б. бр. 548 од 28. I 1921. — АЈ, 66—52—109.

¹⁵ МУД—Пов. Ј. Б. бр. 1727 од 25. IV 1921. — АЈ, 66—52—112.

¹⁶ Извјештај у Архиву Југославије: 66—8—26.

¹⁷ Сви извјештаји у Архиву Југославије: 66—52—109.

ни агитатор за комунисте и у исто време главни кривац за његове успехе у овом округу. Тунгуз је дао писмени пристанак бившем комунистичком посланику Ј. Томашевићу да га може кандидовати на својој листи за избор народних посланика 28. новембра 1920. године¹⁸.

Тешко је рећи да ли су овако опречни извјештаји посљедица необавијештености директора гимназије или намјере да брани своје наставнике, иако комунисте, с једне, или и сувишна ревност полиције па је у своје спискове комуниста уносила све оне који су јој на ма који начин и ма по којој основи били сумњиви. Но, у сваком случају, и овај, и не само овај примјер, свједочи да је долазило до неспоразума и контрадикторних извјештаја између просвјетних и полицијских органа. О њима касније.

Подаци о учитељима—комунистима по окрузима

Окружни школски надзорник из Бара у извјештају Просвјетном инспекторату—Цетиње, позивајући се на његов повјерљиви захтјев, о учитељима—комунистима у округу, између осталог одговара:

„У барској школској општини од оvdје стално намјештених учитеља ниједан не припада Комунистичкој партији“ И у наставку додаје:

„Од среског начелника с Вира примио сам извјештај који гласи:

„Према извјештајима добивеним од општинских управа у овом Срезу припадају комунистичкој партији учитељи: Иво Роловић, Никола М. Поповић, Мило П. Поповић, Стеван Бокан, Стеван Кнежевић, те је несумњиво, да су у корист своје партије водили агитацију“.

Уз то окружни надзорник додаје:

„Надзорништво се старало прикупити податке о свим учитељима и све, што је могло по томе учинити и учинило је. Није ми познато какво особито истицање ни оvdје у акту именованих учитеља комуниста, јер за вријеме избора био сам у Бару па не могу на своју личну одговорност дати податке онакве какви се траже од Г. Начелника Одјељења за основну наставу“¹⁹.

Просветни инспекторат није био задовољан оваквим одговором окружног школског надзорника, па уз његов извјештај пише Министарству просвете да „надзорник преца да рече своје о учитељима—комунистима, премда су то све његови земљаци и подручни чиновници“.

„Учитељи у овом округу“, наставља просвјетни инспектор, „нарочито у срезу црмничком, одакле су именовани, распалили су масу, те је у овом срезу било свега 19 гласача за државне партије“.

¹⁸ Датирано у Никшићу 27. VIII 1921. — АЈ, 66—52—109.

¹⁹ Датирано у Бару 31. I 1921. — АЈ, 66—8—26.

Али уједно на крају каже:

„Уколико сад (почетком фебруара 1921, дакле, послје обнародовања Обзнане — Р. В.) продужавају свој рад овом инспекторату није познато“.²⁰

О учитељима комунистима барског округа знатно више ће рећи начелници и надзорници школски тек послје узимања изјава од њих — и прикупљања осталих података. Тада ће се на списку учитеља комуниста овог округа наћи и Никола Клисић, учитељ из Улциња, о коме ће се водити и посебна преписка.

Окружно школско надзорништво из Колашина даје доста детаљан извјештај о „учитељима који су се, под маском комунизма, истакли у развијању развратних идеја у народу и организовању група противних нарочито јединству и консолидовању државном“

Први на списку тих и таквих учитеља у округу је Павле Жижић.

„Г. Павле Жижић, учитељ у Пољима, сада народни посланик у комунистичком блоку, иначе активни пропагатор разарања државе и оцепљења Црне Горе са агентима непријатељским—шумским разбојницима и одметницима, што су у потоње вријеме и његова писма упућена на адресу г. Милована Анђелића, учитеља и др., а до којих је дошао Окружни начелник у Колашину“

Затим слиједе подаци о другим учитељима комунистима.

„Г. Милован Анђелић, учитељ у Пољима“, каже школски надзорник, „који је експониран у раду заједно са г. Жижићем једнако још од самог почетка и извршења нашега народног уједињења“

Другим ријечима, окружни школски надзорник и Анђелићу ставља у „гријех“ све оно што је ставио и Павлу Жижићу.

И на крају надзорник наводи име још једног учитеља, уз податке на основу којих закључује да је и он комуниста:

„Г. Машан Шуковић, учитељ у Блатини активни сарадник горње двојице (Жижића и Анђелића — Р. В.); нарочито се отворено експонирао у агитацији под маском комунизма а од свог повратка из Београда са учитељског конгреса, где је комунистичком блоку припадао“.²¹

На крају Окружно школско надзорништво додаје да „за извјесне млађе и неискусније учитеље, нема се што нарочито рећи, колико је потписаном познато“.²²

Међутим, прије тога на неколико дана, на основу извјештаја окружног начелника, такође из Колашина, Министарство унутрашњих дела доставља Министарству просвете списак учитеља комуниста из овог округа „на даљи надлежни поступак у смислу тачке 7. Обзнане Краљевске Владе од 29. XII 1920. године“, којом је, као

²⁰ Датирано на Цетињу 4. II 1921. — АЈ, 66—8—26.

²¹ Ријеч је о Конгресу учитеља Краљевине СХС, одржаном у Београду јула 1920, коме је као делегат присуствовао и Шуковић и био потписник обавјештења упућеног југословенском учитељству, као један од поборника претварања Удружења учитеља у Учитељски синдикат, којима је на Конгресу ускраћено право говора и образложења својих гледања.

²² Датирано у Колашину 31. I 1921. — АЈ, 66—8—26.

што је већ речено, предвиђено отпуштање из службе свих чиновника и службеника комуниста. У том списку полиције, поред Жижића, Анђелића и Шуковића, нашли су се: 1. Мирко Меденица, учитељ у Равнима, 2. Благо Меденица, учитељ у Црквинама, 3. Јован Бошковић, учитељ у Ровцима-Међуречју, 4. Вељо Радовић, учитељ у Штитарици, и 5. Вујисић, учитељ у Старцу (у овом документу име учитеља Вујисића није наведено — Р. В.).²³

Да ли су то они „млађи и неискусни“ учитељи о којима говори у свом извјештају школски надзорник, и каже да се „нема што нарочито у том погледу рећи, колико је потписатоме познато“, тешко је рећи. Али ван спора, и у овом случају у гледању на припадништво и ангажовање појединих учитеља у ширењу и пропаганди комунистичких идеја, и припадништву Партији, између извјесних органа просвјете, односно појединаца у њима, с једне, и полицијских органа и њихових служби, с друге стране, постојала су размиоилажења и неспоразуми.

Касније, средином августа 1921. године, Министарство унутрашњих дела—Одељење јавне безбедности доставља Министарству просвете сљедећи акт:

„Начелник округа колашинског шифрованом депешом пов. бр. 526 од 19. VIII доставља следећи извештај који гласи:

„Од чиновника и службеника у подручном ми округу који шире комунистичке и друге разорне идеје скоро су сами учитељи“ (подвлачење моје — Р. В.). „Ови се деле“, наставља окружни начелник, „на две категорије те припадају комунистичкој и републиканској партији. Потоња као и прва под именом републиканске партије подстрекавају народ на непослушност властима. Првој и другој категорији, као најактивнији при провођењу саме комунистичке идеје припадају“ — и наводи имена Жижића и Анђелића, додајући да су они већ отпуштени, али уз њих наводи и Машана Шуковића који је „још и данас као комуниста на служби“.²⁴

Из никшићског округа нашла су се на списковима комуниста имена шеснаест учитеља и учитељица. У овом повјерљивом документу Одељења Јавне безбедности Министарства унутрашњих дела, из првих дана фебруара 1921, поред имена и презимена дати су и краћи подаци и основне карактеристике скоро за сваког од њих — и на крају предлог да се сви отпусте из службе.

„По обавештењима које сам добио од окружног школског надзорника“, каже министар унутрашњих дјела, који лично потписује овај докуменат, „међу учитељима су большевички агитатори:

Никола Ковачевић, учитељ у Грахову и кандидат на комунистичкој листи Ј. Томашевића. Ковачевић је врло интелигентан човек и човек од вредности; од преврата 1918. до летос је много радио и урадио за народно уједињење“ Школски надзорник је мислио, свакако, да таква карактеристика Ковачевића даје му за право

²³ МУД—Пов. Ј. Б. бр. 548 од 23. I 1921. — АЈ, 66—52—109.

²⁴ МУД—Пов. Ј. Б. бр. 11211 од 26. VIII 1921. — АЈ, 66—8—26.

да може рећи да „би довољно било да се негде премести“ — у уверењу да ће бити уважени његова реч и мишљење.

„Миљко Булајић, учитељ на Висулима одушевљени комуниста“, наставља надзорник и додаје: „али лично исправан и идеално поштен, а уз то још и врло осетљив — једном речи сањало без каквих претензија за себе“. И да би своје мишљење о њему поткрепио и своју карактеристику о њему употпунио, наставља: „Летос је покушао и самоубиство с тога, што је нашао да је друштво пропало те се не може спасити и што је вођство социјалног покрета допало у непоштене руке“. На основу свега овога школски надзорник закључује: „Мишљења сам, да би за њега било доста казне, да буде премештен“.

Затим слиједе имена још четрнаест учитеља и учитељица које би као комунисте, и не само комунисте, требало отпустити из службе на основу тачке 7. Обзнане:

„Радоје Радојевић, учитељ у Борку — интимус и верни пратилац бив. краља Николе. Он је узео комунизам само као маску — а иначе је све радио за повратак экс краља Николе“. И наравно, „мишљења сам“, каже на крају надзорник, „да би га требало отпустити“.

За Филипа Марковића, учитеља на Вилусима, и Илију Батрићевића, учитеља у Броћанцу, каже да су „оба млади, али би ипак био мишљења, да се отпусте“.

Станоје Михаиловић, учитељ у Горњем Пољу, „врло опасан агитатор“ Зато „мислим“, каже надзорник „да га треба отпустити“

Станица Шаровићева, учитељица у Никшићу, присталица комунизма, али, додаје надзорник „безопасна, и мислим, да би било довољно преместити је“.

Затим ређа, најприје имена њих четворице: Милана Ђурановића, учитеља у Жупи, Ђура Радомана, учитеља на Боану, Сава Мијучковића, учитеља на Богетићима, и Ђура Вуксановића, учитеља на Пишчу, — и о њима каже да су „ова четворица млађи људи, али су одушевљени комунисти те их треба отпустити“

О Пуниши Радоњићу, учитељу у Озринићима, надзорник каже да је „републиканац, али није ни до данас положио заклетву и ако је већ 2—3 године учитељ те мислим да би га требало отпустити“.

На крају надзорник даје податке и о учитељским заступницима: Милу Вукићевићу — Брезовик, Видоју Вуковићу — Новаковићи, Милану Обрадовићу — Тепци и Јеврему Крстајићу — Пашина Вода — и општу карактеристику: „Ово су све људи скоро неписмени; ниједан од њих није свршио више од основне школе“, да би се упитао: „Ко их је поставио на та места и зашто Бог би га сам знао?!“ — и на крају, без много предумишљања, додаје да су „сви комунисти“ и да „све треба отпустити“.²⁵

Окружни школски надзорник из Пљеваља, или није поднио (ако је сматрао да није било учитеља комуниста у његовом школском округу), или није стигао да поднесе такав извјештај, или је

²⁵ МУД—Пов. Ј. Б. бр. 548 од 13. II 1921. — АЈ, 66—52—109.

његов извјештај нестало. Али је сачуван извјештај окружног начелника о учитељима и осталим просвјетним радницима комунистима.

„Као представници комунизма и њихове интелектуалне вође сматрају се“, каже начелник, и наводи имена Ђорђа Поповића, наставника гимназије, који је на списку први, и Јована Ђетковића, учитеља.

„Јован Ђетковић, овдашњи учитељ, родом из Црне Горе, иначе имућан човјек“, каже начелник, „јесте један од највећих агитатора и лармација (то начелник наводи да би таквим приказао не само Ђетковића већ и комунисте уопште — Р. В.) за комунистичке идеје, обојица су (Поповић и Ђетковић — Р. В.) и комунистички одборници у овдашњем општинском суду, те својим радом отежавају рад суда“.²⁶

А у једном нешто каснијем извјештају окружни начелник из Пљеваља доставља списак оних државних службеника и чиновника који су „обиљежени као комунисти и агитатори бољшевичких идеја“, међу којима се нашао и учитељ Јов. Зековић. О њему начелник каже:

„Јов. Зековић, бивши учитељ, родом из Данилов Града (Црна Гора), био премештен за Косово, те како није хтео или на ново опредељену дужност, то му је место оглашено за упражњено“.²⁷

Окружни школски надзорник из Подгорице (данас Титоград) у одговору на тражење Министарства просвете о учитељима комунистима, између осталог пише:

„Према провјереним подацима од учитеља у овом округу припадају комунистима и пропагирани су комунистичке идеје“ — и поред њихових имена даје и основне податке о њиховој комунистичкој активности, додајући као узгред и неке податке о њима као наставницима и људима.

На овом списку први се нашао Гојко Жарић, учитељ у Манастиру Ждребаонику, код Даниловграда. „Пред изборе“, каже окружни школски надзорник, „као и послѣје, крстарио је у ваншколско вријеме и дању и ноћу кроз околна села, проповиједао комунизам и наговарао сељаке да гласају за комунисте и да и даље у тој партији истрају. У том послу“, наставља надзорник, да би га што „боље“ представио као комунисту и комунистичког агитатора, „веома је дрзак“, и толико је изазивао политичке противнике да су ови долазили код потписаног (окужног школског надзорника — Р. В) и изјављивали, да ће бити приморани употријебити физичку силу против овог букача, ако га државне власти између њих не уклоне. Са својим присталицама у овом крају толико је разорно утицао, да су власти мале пуно посла у сузбијању да не дође до праве анархије. Уосталом он је такав „идеални комуниста“ да — како причају сељаци — позајмљује сиромашним људима новац за 30—50% интереса уз једномјесечни рок“ (Ово је, свакако школском надзорнику требало да дода уз Жарићеву карактеристику, да

²⁶ МУД—Пов. Ј. Б. бр. 548 од 28. I 1921. — АЈ, 66—52—109.

²⁷ МУД—Пов. Ј. Б. бр. 12154 од 3. IX 1921. — АЈ, 66—52—109.

би се и оваквим „аргументима“ допринијело компромитовању комуниста уопште, наравно, посебно самог Жарића — Р. В.). Али то још није све што је школски надзорник сматрао да о Жарићу треба рећи. Зато у наставку каже: „Као радник у школи припада посљедњој категорији учитеља, те основна настава не би ништа изгубила ако би га се ослободила“, другим ријечима: ако би био отпуштен из службе.

Други на списку је Мило Поповић, учитељ у Бијелом Пољу (село у Зети). „Такође је агитовао за комунисте и скоро цијела његова школска општина гласала је њихову листу. Био је представник комунистичке листе и на дан избора чувао њихову листу“. И о Поповићу школски надзорник на крају додаје да је за учитеља постављен 11. априла 1919. године и да „и по раду и способности припада сабијим учитељима“ Без овог податка, школски надзорник је свакако сматрао да његов одговор не би био ни потпун ни тачан. Оваквим подацима настојао је да употпуни „личне карте“ учитеља комуниста, наравно, онакве какве је сам желео да их да.

Трећи је на списку Блажо Пулевић, учитељ у Манастиру Ћелији. „За вријеме избора агитовао је за комунисте, те је и његова школска општина цијела гласала за комунисте. На дан избора био је замјеник представника комунистичке листе“. И о њему на крају додаје да је постављен за учитеља 1. априла 1920. године и да „за ово кратко вријеме није показао да ће основна школа у њему добити тако добра радника“

Списак учитеља комуниста у округу подгоричком овим није завршен. У њему су имена још тројице учитеља, али о њима школски надзорник не даје детаљније податке.

„Достављено је“, каже он, вјероватно од полиције и других доушника, „да припадају комунистима: Перута Петровић, учитељ на Момчу (о коме ће касније у свом другом извјештају то потврдити и начелник среза подгоричког — Р. В.) и Михаило Радевић и Илија Стругар, учитељи на Дрезги... Од ових само је Петровић ваљанији учитељ“, завршава надзорник, сводећи своје оцјене о њима — и као комунистима и као учитељима.

На крају извјештај завршава предлогом:

„Према првима тројици (Жарићу, Поповићу и Пулевићу — Р. В.), а нарочито према Жарићу и Поповићу, могу се примијенити све законске и наредбене одредбе, упућене противу разорних елемената, а да се тиме о њима ни најмање не огријеше државне власти“.²⁸

Оволиком „душебрижништву“ школског надзорника послје свега овога није потребан никакав коментар.

Просвјетни инспекторат у Цетињу уз извјештај окружног школског надзорника из Подгорице, који просљеђује Министарству просвете, поред осталог каже да је „извјештај г. Надзорника врло исцрпан и смишљен, те се моли Министарство, да се његовом

²⁸ Датирано у Подгорици 31. I 1921. — АЈ, 66—8—26.

предлогу и удовољи и да сви тројица (Жарић, Поповић и Пулевић — Р. В.) буду отпуштени у интересу сузбијања ове заразе“, додајући да „Округ подгорички броји повећи број млађих учитеља, те ће ово за њих бити добра лекција, а и разорни елементи примиће ово к знању“.²⁹

Међутим, и поред тога што је овај списак учитеља комуниста округа подгоричког „био исцрпан и смишљен“, изгледа није био и коначан, потпун. Њега су нешто касније допунили и потврдили својим потписима начелници и среза и округа подгоричког.

Начелник града Подгорице пише:

„Господину Окружном начелнику — Подгорица“, уз напомену: „Важи лично за г. начелника“, и каже:

„Од крстареће патроле у Пиперима дознајем да учитељи: Благо Божовић, Пуниша Стојановић и Михаило Радевић из Пипера не одустају од свог ранијег програма, већ су по све опасни типови по опште државне интересе као комунисти, те сам мишљења, да се одатле у интересу службе, која им је поверена, премјесте што прије“³⁰

Тако се из Округа подгоричког на списковима комуниста нашло девет учитеља.

Окружно школско надзорништво у Цетињу, на тражење начелника округа да му се „пошаље списак државних службеника који су се изјаснили за комунистичке идеје“, које Надзорништво просљеђује Просветни инспекторат, у извјештају између осталог каже:

„Према провјереним извјештајима, које надзорништво посједује изјаснили су се и својим радом јавно истакли на политичком пољу комунизма: Марко Машановић, учитељ на Љуботињу, Васо Вукмировић, учитељ на Љуботињу, и Петар Јовићевић, учитељ у Рвашима — Доњи Цеклин“

У наставку, надзорник даје податке о њиховој комунистичкој активности:

„Машановић је један од највећих поборника комунизма који иде у својој заслијепљености толико далеко, да ни света мјеста — школско здање, не поштеђује од тајних комунистичких зборова, заводећи масу разним обећањима, да се уписује у комунистичку партију, ради чега је и основао комунистичку секцију—организацију — на Љуботињу, којом он диригира. Да неуморно ради на ширењу и учвршћивању тих разорних и антидржавних идеја, свједок је не само ближа околина г. Машановића, већ и даља сва заражена комунизмом, што је и искључиво његова заслуга“

Пошто је тако детаљно дао податке о комунистичкој активности Машановића, о осталој двојци, као његовим најближим и највјернијим сарадницима, сматра да ће бити довољно ако каже и краће, али ипак довољно да би се и против њих, као и против Ма-

²⁹ Датирано на Цетињу 3. II 1921. — АЈ, 66—8—26.

³⁰ Датирано у Подгорици 18. I 1922. — АЈ, 66—8—27.

шановића, могле предузети законске санкције, у првом реду оне које је предвидјела Обзнана.

„Један од најбољих помагача Машановића је и Петар Јовићевић, који стално кооперира с њим и који је десна рука Машановића“ То је, наравно, било довољно да се и њему у „гријех“ припише све оно што се приписује Машановићу.

За Вукмировића у овом документу се каже да је „слабији и мање активан дух (свакако га то надзорник упоређује са Машановићем и Јовићевићем — Р. В.), али који их ипак у свему добро помаже“ Другим ријечима, и Вукмировић слиједи Машановића и Јовићевића и учествује у акцијама које они воде.

На крају окружни школски надзорник додаје да „има усмени извјештај, али који није још довољно провјерен, да се као поборник комунистичких начела изјаснио и Душан Улићевић, учитељ у Врањини“.³¹

Просвјетни инспекторат овај извјештај окружног надзорника доставља Министарству просвете и каже да су Машановић и Вукмировић већ отпуштени и да је „њихово отпуштање учинило снажан утисак како на њихове другове тако и на масу, којој се овакав корак допада“ А за Јовићевића каже да је он један „од млађих, несташних и неозбиљних радника“ (чиме се ваљда хтјело да олакша његов положај и оптужба која му је у извјештају надзорника приписана — Р. В.), али уједно додаје: „само кад хоће, може и умије да ради. На сваки начин требало би и њему учинити да огладни (што практично значи да би и њега требало отпустити из службе — Р. В.), те ће у најскоријем времену капитулирати, јер нема средстава за борбу...“³²

У наредном извјештају, који ће Окружни школски надзорник са Цетиња послати мјесец дана послати као одговор на телеграфски захтјев Министарства просвете, додаје списку име још једног учитеља комунисте. То је, како каже надзорник, „Стеван Златичанин, учитељ на Градцу, који је актом Просвјетног инспектората од 25. јануара бр. 163 суспендован, а који је један од најватренијих комуниста, и највећих поборника тих разорних идеја и који је, да не би положио прописану заклетву када је управник основне школе позвао мјесног свештеника, намјерно се учинио болесним, чиме је избјегао да поступи прописима чл. 46. Закона о народним школама“.

И не само то. Златичанин је оптуживан да је одвраћао сељаке да предају окружје, наговарао их да не дају порез „до другог преуређења државног“, одвраћао народ од послушности државној власти, говорио да комунистички посланици у Народној скупштини неће полагати заклетву. То је, свакако, окружног начелника у Цетињу натјерало да тражи „да се поступи по Одлуци Министарског савјета од 29. децембра 1920“, јер да му је „Златичанина немо-

³¹ Датирано на Цетињу 19. I 1921. — АЈ, 66—8—26.

³² Датирано на Цетињу 22. I 1921. — АЈ, 66—8—26.

гуће трпети у округу као државног чиновника“.³³ И, наравно, Министарство просвете на овакво мишљење и захтјев није се могло оглуштити.

Овом списку учитеља комуниста округа цетињског дописује и име Душана Лопичића, учитеља у Горњем Цеклину.

Међутим, Душан Лопичић, још као матурант Учитељске школе у Даниловграду, почетком 1921. године, нашао се у списку ученика комуниста. Поред његовог имена изразито крупним словима написано је *комунист*, што би свакако, с обзиром да директор школе није дао посебно објашњење, требало да значи да је још тада био врло активни пропагатор и истакнути активиста ђачког комунистичког покрета.³⁴

Уосталом, ову претпоставку о учитељу Душану Лопичићу као комунисти сада ће потврдити својим извјештајем окружни школски надзорник. „Доставља се с болом у души“, каже окружни школски надзорник у свом извјештају Министарству просвете, „да је један активни учитељ овога округа, а на име *Душан Лопичић, комуниста*“ (У оригиналу подвучено — Р. В.). То своје увјерење и изненађење образлаже наводећи акције у којима је Лопичић учествовао и с ким, шта је предузимао, па каже:

„Потписати је лично видео г. Лопичића 19. августа т. г. (1923 — Р. В.), кад је на Цетињу вршен избор општинских часника, гдје у већој групи опасних комуниста—радника са Цетиња, а раме уз раме с опасним вођом-организатором њиховим г. *Јован Томашевић*, бив. комунистичким послаником Народне Скупштине у Београду иде к општинској згради демонстративно (у оригиналу подвучено — Р. В.), да бирају, т. ј. гласају за комунистичку листу“

Уз то каже да је Лопичић „до сада био учитељ у Горњем Цеклину — овај округ“ и да је поднио захтјев за премјештај по курсу, како је то предвиђао Закон о основној школи, који је Назорништво прослиједило Министарству „не имајући тачних података о његовом до тада разорном комунистичком раду, иако је на пар дана раније од стране једног овамошњег љекара јављено за њега, да у свом мјесту шири комунистичке идеје у друштву са г. г. *Марком Машановићем* и *Васом Вукмировићем* бившим учитељима—комунистима (подвучено у оригиналу — Р. В.), који су 1920. (погрешно, треба 1921. — Р. В.) отпуштени од учитељске службе“.

И на крају додаје да ће „Министарство према њему (ријеч је о Вукмировићу — Р. В.), као и према г. Лопичићу донијети заслужену одлуку, т. ј. разрешење од службе (подвучено у оригиналу — Р. В.)“.³⁵

³³ Датирано на Цетињу 4. III 1921. — АЈ, 66—8—26.

³⁴ Датирано у Даниловграду 12. IV 1921. — АЈ, 66—17—29^а). — Видјети и: Р. Вуковић, *Отварање и прве године Учитељске школе у Даниловграду*, Васпитање и образовање, Титоград 1979, V, бр. 2, стр. 165—168.

³⁵ Датирано на Цетињу 20. VIII 1923. — АЈ, 66—8—26.

Још неколико података о Црногорцима—учитељима и учитељским матурантима — комунистима

По свему судећи није било мало Црногораца — учитеља и матураната учитељских школа — који су се стицајем околности 1920. и 1921. године нашли ван територије Црне Горе, а које су полицијске и просвјетне власти послје обнародовања Обзнане унијеле у спискове комуниста. Иако би, строго узевши, ријеч о њима прекорачивала оквире ових излагања, како су насловљена, у ствари она су природна допуна и наставак њихов, па самим тим, у ширем смислу, и саставни дио ових излагања. И то не ради тога да би се набројала имена свих Црногораца—учитеља и учитељских матураната који су се нашли на полицијским списковима а налазили су се са службом ван територије Црне Горе, што уосталом није било могуће ни када је ријеч о онима који су тих година живјели и радили у Црној Гори. То се не чини ни ради тога да би се пребројавали или правили статистички показатељи. То се чини да се не би ни ова страна питања испустила из вида, да се на њу бар скрене пажња. Али и ради тога што је један број тих учитеља комуниста и симпатизера Партије, до краја, пролазећи кроз бројна искушења и борбе, остајао досљедан себи и својим комунистичким увјерењима и одређењу из тих дана од прије шездесет година.

Судећи по повјерљивој полицијској, и не само полицијској документацији, која је остала сачувана и до сада истражена, Милић Шћекић, учитељ у Пећи, задавао је полицијским властима највише главобоље. Поред тога што се нашао на свим списковима учитеља комуниста, почев од онога који полиција доставља Министарству просвете 14. јануара 1921. па до краја, као и оних које сачињава послје доношења Закона о заштити државе, о њему и као човјеку и као комунисти дата је доста исцрпна карактеристика. И то не само једанпут.

Још маја 1919. године, давно прије обнародовања Обзнане, Одељење за основну наставу Министарства просвете пише школском надзорнику у Пећи и каже да је „Одељењу достављено (али не каже када ни од кога — Р. В.) да г. Шћекић, учитељ у Пећи (подвучено у оригиналу — Р. В.), проповеда и ради на организацији бољшевичког покрета у Пећи и околини и да има учешћа у побуни становништва 1. маја ове године. Достављајући ово школском надзорнику Одељење препоручује да по овоме предмету испита г. Шћекића, узме од њега реч и достави Одељењу сав рад са потребним предметом да се г. Шћекић премести у које друго место“.³⁶

Министарство унутрашњих дела средином фебруара 1921. године доставља Министарству просвете „Списак чиновника—комуниста вашег ресора с молбом на даљи поступак и у смислу достављених писама“ и захтијева да се према њима примијени члан

³⁶ Министарство просвете—Пов. О. Н. бр. 21 од 13. V 1919. — АЈ, 66—8—27.

7. Обзнане. Један од првих на том списку из округа метохијског је Милић Шћекић. За њега се у овом документу каже:

„Милић Шћекић, учитељ основне школе у Пећи, највећи је поборник комунизма и био је како за вријеме последњих избора, такав је и данас и као такав свакад ће остати Милић Шћекић учитељ основне школе у Пећи“ У наставку се за Шћекића каже да је „за време последњих избора био најбезочнији агитатор у спровођењу комунистичких идеја као оних у Русији“.

Уз то, у овом документу је ријеч и о једном детаљу у вези са претресом његовог стана, који је овако описан:

Шћекић „је приликом претреса вршеног у његовој кући, у циљу проналаска комунистичке архиве, цинички изјавио чиновнику, који је претрес вршио да је он — Шћекић, пре од власти знао шта му ваља чинити после овакве наредбе Владине (ријеч је о Обзнани — Р. В.) и да је стога сам благовремено уклонио све оно што је било најглавније“

Па ипак, иако је то још једна и не мала ни лака отежавајућа околност за Шћекића као комунисту, ипак „учтивог сам мишљења“, каже окружни школски надзорник, „да Шћекића не би требало одмах из службе отпустити, већ би га требало претходно преместити у које од најгорих села у Васојевићима где је чисто српски елеменат и где им не сме ни поменути комунизам, а на случај да не хтедне отићи на одређено му место, тек тада, отпустити га из службе“ Није то све што се у овом документу препоручује. У њему се каже и то да би Шћекића „у том случају требало протерати из Пећи“ (подвлачење моје — Р. В.).³⁷

Поред Шћекића, једини учитељ из округа метохијског који се нашао на овом списку јесте Раде Кастратовић, учитељ основне школе у Будисавцима. За њега у овом документу полиција каже:

„Раде Кастратовић, учитељ основне школе у Будисавцима, среза пећског, најактивнији је члан комунистичке странке и најгори неваљалац у овом погледу и као такав најагилнији и најогорченији је за време последњих избора вршио агитацију ширећи комунистичке идеје међу муслиманима, те би га из овог елемента [треба-ло] преместити, или из службе отпустити“.³⁸

Нешто касније, августа 1921. године, начелник округа — Пећ шаље надзорнику основних школа, такође у Пећи, акт у коме каже „да Раде Кастратовић, учитељ основне школе у Будисавцима, припада комунистичкој странци и да је као такав за време последњих избора најактивније и најогорченије агитовао и ширио комунизам међу Муслиманима, услед чега се према Кастратовићу треба поступити према постојећим наређењима.“ “А зна се која и каква су то била наређења. Поред Обзнане, сада је већ био ступио на снагу и Закон о заштити државе. Кастратовић је, уз све ово, како наводи полиција, био и чувар комунистичке кутије на дан избора.”³⁹

³⁷ МУД—Пов. Ј. Б. бр. 518 од 13. II 1921. — АЈ, 66—52—109.

³⁸ На истом месту.

³⁹ Датирано у Пећи 23. VIII 1921. — АЈ, 66—8—27.

То је била још једна отежавајућа околност — и још један податак који је ушао у његов полицијски досије.

Бошко Милутиновић, најприје учитељ у неколико мјеста Србије а касније и Босне, задавао је доста бриге и посла и органима полиције, али и просвјете. Они су га пратили из мјеста у мјесто.

Школски надзорник за срез колубарски из Лазаревца, одговарајући на питање Министарства просвете о учитељима комуниста у срезу, оним „који су се сувише истакли својим радом као комунисте“, пошто каже да му нијесу лично познати, јер је однедавно у овом срезу, додаје да „рад учитеља комуниста сматра као злочин према државној идеји и учитељском позиву и као проневру заклетве у вршењу дужности“, и да је сазнао „да у овом школском срезу има неколико учитеља-ица, који су се још као ђаци определили као комунисте“ Један од њих је и „Бошко Милутиновић, учитељ у Јунковцу“, који се „као млад јаче испољио, јер ми је председник његове општине доставио, да он идеје комунизма покушава да шири међу ђацима одстрањујући их од вере и цркве (свакако подвукла полиција — Р. В.)“ И још једну знатно отежавајућу околност наводи школски надзорник која се састоји у Милутиновићевој осуди Обзване:

„Овај учитељ—Милутиновић, „наставља надзорник, „на наставничком збору — 3. јануара т. г., приликом мога говора о понашању учитеља у смислу рада на примењивању одредаба ‚Обзване Владине‘ узео је реч и збуњено изјавио протест против Уредбе о сузбијању штрајка рударских радника“.⁴⁰

Касније ће Милутиновића оптужити и због тога што „је своју тему ‚Народне песме као пример просвећивања‘ обрадио у левицарском духу“ — тако да се стално налазио под присмотром полиције, не само док је био у Јунковцу већ и касније, када је био у Ковачевцу, Великим Црљенима, као што ће бити касније и у Оцаку, у Босни.⁴¹

На списку учитеља комуниста нашао се и Миро Павићевић, учитељ у Балиновцу, у срезу добричком. За њега се у једном повјерљивом документу начелника округа топличког из јула 1921. године каже да је он „међу својим друговима, говорио и заступао комунизам“ — и на крају извјештај о њему доставља Министарству просвете „да се поступи (према њему — Р. В.) у смислу Обзване Краљ. Владе“ и „о свему обавести ово Министарство“ (унутрашњих дела — Р. В.).⁴²

У округу косовском на списку учитеља комуниста нашао се само Драго Мучалица, учитељ школе боатанске.⁴³ Посебних образложења о њему и његовој комунистичкој активности нема. Пошто је Мучалица још за вријеме првог свјетског рата као ученик при-

⁴⁰ Датирано у Лазаревцу 4. I 1921. — АЈ, 66—8—26.

⁴¹ МУД—Одељење за државну заштиту — Пов. бр. 24991 од 25. VI 1935. — АЈ, 66—10—29.

⁴² МУД—Пов. Ј. В. бр. 8547 од 14. VII 1921. — АЈ, 66—8—26.

⁴³ МУД—Пов. Ј. В. бр. 5488 од 17. VI 1920. — АЈ, 66—8—26.

шао социјалистичком покрету, и у њему остао до краја живота, овај податак полиције може се као тачан прихватити и без посебних образложења, до којих се бар досадашњим истраживањима није могло доћи.

У одговору на тражење Министарства просвете да поднесе извјештај о учитељима комунистима школски надзорник из Гњилана каже да у срезу има четири учитеља комуниста, и да је један од њих Љубомир Станишић, учитељ у Врбовачкој школи. Додаје да му је то прва година службе, и да „ради само са српском децом“, што би, ваљда, требало да буде извјесна олакшавајућа околност и мања зебња од Станишићеве агитације и утицаја на људе из ове средине. На крају у извјештају који школски надзорник доставља Просветном инспекторату—Приштина, каже се „да се скрене пажња Министарству просвете да у овај срез не шаље више учитеља који је комуниста, па ма како он помирљив или неустрашљив био . . .“⁴⁴

Колико је оваквих учитеља Црногораца комуниста било у разним крајевима земље, и колико се њих нашло на списковима полиције, то би тек детаљнија и свестранија истраживања могла да утврде. Међутим, не би се погријешило ако би се рекло да их није било мало. И у овом, а и у каснијим периодима. И то не само учитеља већ и многих учитељских матураната, родом из Црне Горе, који су били на школовању — највећи број у Србији — и нашли се на списковима комуниста које је полиција послѣје Обзнане и Закона о заштити државе достављала Министарству просвете, као и осталим надлежним министарствима.

На телеграфски захтјев Министарства унутрашњих дела да се пошаљу спискови свршених ученика учитељских школа—комуниста, управитељ Учитељске школе у Неготину наводи и два матуранта — оба из Црне Горе — Василија Шундића и Јагоша Перуновића. И, наравно, одговор је морао бити достављен такође депешом.⁴⁵

Међу ученицима и осталих учитељских школа у Србији, у првом реду оних у Алексинцу и Јагодини, гдје је и иначе ђачки комунистички покрет био јак, није било мало ученика Црногораца, који су се нашли на списковима комуниста. Уосталом, о томе рјечито свједочи један извјештај Министарства унутрашњих дела о ученицима Педагошког курса при Трећој мушкој гимназији у Београду, који су, сви осим једног, били из Црне Горе. И сви су се нашли на полицијским списковима комуниста.

Министарство просвете почетком априла 1921. године пише директору Треће београдске гимназије, и између осталог каже:

„Министарство унутрашњих дела са Пов. Ј. Б. бр. 1727 од 25. марта ове године, известило је ово Министарство, да је према реферату Управе града Београда приликом претреса: списа, докуме-

⁴⁴ Датирано у Гњилану 14. I 1921. (Школско надзорништво пов. бр. 1.) — АЈ, 66—8—26.

⁴⁵ Учитељска школа—Неготин, пов. бр. 6 од 29. I 1921. — АЈ, 66—8—27.

ната и спискова у овд. Радничком Дому утврђено, да комунистичкој странци припадају и сви у приложеном списку означени ученици Педагошког курса те гимназије“

И наводи њихова имена: 1. Крсто Булајић, 2. Миро Зоњић, 3. Ђорђе Ковачевић, 4. Бранислав Јанковић (једини који није Црногорац — Р. В.), 5. Миладин Симовић, 6. Ђорђе Јочић, 7. Благота Кољеншић, 8. Милован Шундић, 9. Милосав Дошљак, 10. Божо Николић, 11. Петар Вукотић, 12. Блажо Ковачевић, 13. Саво Орман, 14. Јован Пејовић, 15. Радоје Мијушковић 16. Петар Вујовић и 17. Новица Кнежевић.

Према наређењу Министарства, све њих је требало саслушати о томе:

„а) Какве су везе имали са комунистима пре ‚Обзнане‘?

б) Одржавају ли и сада — после ‚Обзнане‘ те везе с њима?

в) Какво ће држање будуће имати према комунистима и њиховој странци?“

И, на крају, да се њихова саслушања „доставе што пре Министарству на даљу надлежност“.⁴⁶

Директор Треће гимназије уз њихова саслушања, која доставља Министарству, између осталог, устајући у њихову одбрану, каже:

„Испитивања сам вршио сам и том сам приликом сазнао да су сви слушаоци ученици родом из Црне Горе осим Бранислава Јанковића, који је из Београда. Они су одрасли и скоро сви су били у омладинском покрету у Црној Гори да гоне ‚Краљевце‘, како они веле, те није никакво чудо што су из једне револуционарне омладинске организације, кад су дошли у Београд, ступили у другу — комунистичку омладинску организацију. Симпатични су и отворени, као што су и остали ученици овога педагошког одељења, и да су биле повољније прилике и срећеније за ове три године (1918—1921 — Р. В.), од њих би се могли створити одлични народни учитељи“ (подвлачење моје — Р. В.).

Тешко је рећи на које и какве је све прилике мислио директор. Но, без обзира на то, баш због тих и таквих прилика какве су биле у нашој земљи тих година Комунистичка партија је и водила борбу против буржоазије и њеног поретка.

Директор на крају додаје да су се они, ученици овог Педагошког курса — Црногорци, „тргли од свега и сада гледају своја посла“. Али уз то додаје да „по свршетку школе, по мом мишљењу, треба их поставити за учитеље у анационалним крајевима где им урођена националност неће допуштати да проповедају комунизам или тако штогод“.⁴⁷

⁴⁶ Министарство просвете—Пов. О. Н. бр. 335 од 3. III 1921. — АЈ, 66—8—27.

⁴⁷ Трећа београдска гимназија—Пов. бр. 7 од 7. IV 1921. — АЈ, 66—8—27.

Овакав извјештај и мишљење директора Треће београдске гимназије свакако је допринио да и према овим омладинцима из Црне Горе, будућим учитељима, не буде примијењен члан 7. Обзнане.

Саслушавања учитеља комуниста

Одмах послје објављивања Обзнане министар просвјете Светозар Прибићевић лично пише наређење подручним органима како треба да поступе са учитељима који су у спискове полиције и просвјете унијети као комунисти.

„Наредити депешама школским надзорницима“, пише министар, „да саслушају у року од десет дана и у том року поднесу извештај о саслушавању учитеља који су представљени као комунисте“ И у наставку додаје: „Саопштите надзорницима да ће бити одговорни и кажњени за случај, да се ова наредба тачно не изврши“

Зато већ 1. јануара 1921. године Министарство просвете шаље депеше школским надзорницима, односно просвјетним инспекторатима, да саслушају све учитеље који су евидентирани као комунисти на њиховим подручјима, с тим да одговоре на сљедећа два питања:

- „1. Сматрате ли се комунистом? — и
2. Какво ћете држање у будуће имати?“⁴⁸

У сачуваном дијелу повјерљиве архиве Министарства просвете Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца налази се извјестан број тих саслушања. Међу њима је и неколико саслушања једног броја учитеља из Црне Горе.

С обзиром да је захтјев за саслушање учитеља комуниста у Црној Гори ишао преко Просветног инспектора у Цетињу, односно преко окружних начелстава, а од ових преко школских надзорника или среских начелстава, као и на отежане комуникације у овом крају земље, саслушања су углавном вршена у другој половини јануара и у фебруару 1921. године, а извјестан број, као што је био случај са учитељима у барском округу, марта мјесеца, па нека и касније.

Међу истраженим саслушањима учитеља комуниста из Црне Горе, наравно, нема саслушања водећих учитеља комуниста: Марка Машановића, Николе Ковачевића, Павла Жижиха и још неких, јер њих, на изричито наређење министра просвјете, као посланичких кандидата Комунистичке партије није требало ни саслушавати, већ једноставно отпустити из службе, или, уколико имају године за пензију, пензионисати.

Највећи број саслушаних учитеља изјављује да су били комунисти, да су у вријеме избора радили за кандидате Комунистичке

⁴⁸ У једном броју саслушања ова питања су и нешто другојачије и конкретније формулисана: „1. Јесте ли присталица комунистичких идеја? 2. Какво ћете држање имати од сада у политичком погледу?“

партије, да остају вјерни идејама Комунистичке партије, али с обзиром на забрану рада Комунистичке партије, један број њих изјављује да остаје пасиван, али када би била слободна — и даље би за њу радили.

Међу првим који је дао такву изјаву био је Мило Поповић, учитељ у Бијелом Пољу, у Зети, код Подгорице. Саслушао га је лично окружни школски надзорник 11. фебруара 1921. у згради Основне школе у Бијелом Пољу.

„За вријеме избора припадао сам комунистима“, рекао је Поповић и наставио: „помагао их и био чувар њихове листе. И даље сам присталица комуниста, али их помагати нећу, јер ми то спречава Владина наредба од 29. децембра 1920. године. Кад би слободно било“, каже на крају Поповић, „и други пут бих помагао комунисте“.⁴⁹

Није тако одговорио само Мило Поповић.

Школски надзорник последије пет дана обрео се у Основној школи у Ждребаонику. Ту је саслушао учитеља Гојка Жарића.

„Присталица сам научно-филозофског правца материјалистичког схватања историје“, рекао је на почетку своје изјаве Жарић, и у наставку додао: „и за вријеме избора за Уставотворну скупштину учествовао сам у границама закона, помажући ону партију, која је била најближа моме убјеђењу, а то је комунистичка, али нијесам никад био улични комуниста“.

У одговору на прво питање додаје још и ово: „Што сам исповиједао ево шест година (значи од 1914. године — Р. В.) исповиједам и данас и од научне истине се не одричем“.

На друго питање које је у овом документу овако формулисано: „Какво држање у будуће мислите заузети према комунистима и њиховом раду?“ — Жарић је кратко одговорио: „У будуће узећу политичко држање по своме убјеђењу а у границама закона, као што сам се и до сада управљао“.

И то је све што је Жарић одговорио на постављена питања.⁵⁰

Неколико дана касније, 20. фебруара 1920, школски надзорник у Колашину саслушао је Милована Анђелића, учитеља у Пољима, на посебан захтјев Министарства просвете од 8. фебруара.

„Сматрате ли се и сада г. Анђелићу присталица комуниста и какво ћете држање од сада имати?“ — гласило је питање на које је Анђелић одговорио врло кратко:

„Сматрам себе и сада за комунисту; а какво ћу држање у будуће имати то је моја ствар“.

И то је био сав одговор на постављено питање.

„Преслишао, потписао (овјерио — Р. В.) и закључио школски надзорник“ — (потпис нечитак).⁵¹

⁴⁹ Окружно школско надзорништво—Подгорица, Пов. бр. 4 од 19. II 1921. — АЈ, 66—8—26.

⁵⁰ На истом мјесту.

⁵¹ Окружно школско надзорништво—Колашин, II. бр. службено, 20. II 1921. — АЈ, 66—8—26.

Стеван Златичанин из Даниловграда, који је као учитељ радио у Градцу, општина средњољешанска, с обзиром да је оптуживан за бројне „грјехове“, саслушаван је први пут у Начелству округа подгоричког 20. јануара 1921, а други пут у Начелству среза даниловградског 1. марта 1921. године.

На питање: „Заступате ли и даље комунистичку идеју и пропагирате ли за ту партију?“ — он је дословно одговорио: „Остајем и даље комуниста и симпатишем комунистичкој идеји и партији, а за исту не пропагирам, зато што је забрањена“.

На саслушању у Окружном начелству на слично питање даје исти одговор. И овдје истиче да идеје Комунистичке партије неће пропагирати „зато што је забрањено од државних власти, а према наредби Министарског савета“.

Овдје је Златичанину постављено и једно питање које није било наведено у наредби Министарства просвете:

„Приликом вашег бављена на Даниловом Граду, с ким сте обично били у друштву?“ На то Златичанин одговара: „Дружио сам се обично са својим друговима комунистима“.⁵²

Сличну изјаву даје и Бошко Милутиновић, учитељ у Јунковцу.

„Својим идејама (политичким) које сам приликом мога политичког опредељења прихватио — остајем веран“. Али одмах додаје: „Што се тиче моје политичке активности за даље, остајем пасиван, што уосталом и морам према ‚Обзнани‘ Министарског савета“.⁵³

У досадашњим истраживањима дошао сам до још свега пет изјава учитеља из Црне Горе који су се последије Обзнане нашли на списковима учитеља комуниста.

Истог дана, 11. фебруара 1921. године, саслушана су још два учитеља — један из колашинског, а други из цетињског округа.

„Сматрате ли се г. Шуковићу и сада (подвлачење моје — Р. В.) приталица комуниста и какво ћете држање од сада имати?“ — гласило је питање на које је Шуковић требало да одговори.

По свему судећи, школски надзорник који је саслушао Машана Шуковића, учитеља из Блатине, није ни налазио за потребно да му постави и оно прво питање, на које је требало да одговоре учитељи комуниста, како га је формулисало Министарство просвете, о томе да ли се сматрају комунистима.

„Не само комунистичку, него и ма коју другу идеју, која иде на штету државе и њених интереса, нећу потпомагати у будуће“ — одговорио је Шуковић.⁵⁴ Ни он није хтио, или није сматрао да треба, још што овом приликом на постављено питање одговорити. Што је, пак, подразумеивао под појмовима „државе и њених инте-

⁵² Начелство округа—Подгорица, 9. II 1921, Пов. бр. 130. — АЈ, 66—8—26.

⁵³ Школски надзорник — Лазаревац, К. Пов. бр. 3 од 13. II 1921. — АЈ, 66—8—26.

⁵⁴ Окружно школско надзорништво—Колашин, 15. II 1921. — АЈ, 66—8—26.

реса“, народ и његове интересе, или дати државни капиталистички и експлоаторски поредак, иако је тешко рећи, прије ће бити да је мислио на народ и његове интересе.

На тражење начелника среза Ријеке, округ цетињски, Петар Јовићевић, који се такође нашао на списку сумњивих учитеља комуниста, лично је написао изјаву, у којој каже да ће се и „даље, као и до сада држати идеја, којих сам се држао“, да је од 1918. „био омладинац и учествовао у свим омладинским походима противу плаћених издајника земље“, и да му је „увијек на срцу лежало јединство нашега народа“, то ће, каже, „и од сада бити чувар јединства“, да би на крају завршио: „а за остало политичко мишљење не сматрам за умјесно овдје говорити“.⁵⁵

Свакако то није било оно, или не бар све оно што су од њега и његовог изјашњавања и начелник и Министарство очекивали.

Остале три изјаве су учитеља из барског округа.

Мило П. Поповић, учитељ у Брчелима, саслушан је у школи 5. марта.

„Нијесам се политички опредјељивао, а којој ћу партији припасти држим, да је то моја ствар“, рекао је Поповић на почетку изјаве и наставио: „До данас пак нијесам уписан као редован члан ниједној партијској организацији“, да би додао, свакако као извјесно оправдање: „Комунистичке идеје, овакве, какве су не усвајам нити их симпатишем“ Није искључено да је мислио на комунистичке идеје каквим их приказују Обзнана и њени творци.

„Пошто негирате и Комунистичку партију и друге сличне њој, то онда се изволите изјаснити, какво ћете држање од сада у том погледу имати“? — гласило је наредно питање које је школски надзорник поставио учитељу Поповићу.

„Као и до сад, радићу само на опште добро народа, што ми и дужност као учитеља налаже“, одговорио је на крају Мило П. Поповић.⁵⁶

Неколико дана касније, 9. марта 1921, у Начелству среза у Улцињу саслушан је и Никола Клисић, учитељ из Улциња.

„Изјасните се да ли сте раније били комуниста?“, гласило је питање које је Клисићу поставио полицијски писар који га је саслушавао.

„Ја сам симпатисао личност Јована Томашевића, јер сам у његовој особи видео морална човјека, са јаким и добрим карактером . . . Напомињем“, наставио је Клисић, „да сам увијек од мале шаке радио за народно уједињење, те као такав и биран у Велику народну скупштину у Подгорици . . .“

На крају Клисић свој одговор завршава ријечима:

⁵⁵ Окружно школско надзорништво—Цетиње, Пов. бр. 12 од 15. II 1921. — АЈ, 66—8—26.

⁵⁶ Окружно школско надзорништво—Бар, Пов. бр. 2, од 31. I 1921. — АЈ, 66—8—26.

„Остајући досљедан у будуће мом досадашњем раду, не дозвољавам да ми ико што пребаци у погледу мог патриотизма и противу данашњег стања . . .“⁵⁷

Међутим, начелник среза не само што није повјеровао у тачност Клисићеве изјаве већ је и предузео низ мјера да би доказао Клисићеву припадност комунистима и њиховој политици, па и акцијама.

И, најзад, у Начелству среза црмничког, у Виру, 11. маја 1921. саслушан је Никола Поповић, учитељ из Сотонића.

„На основу закона о изборима мислим да нема нико право тражити од мене изјашњење за коју сам партију гласао“, овим ријечима почео је свој одговор на постављено питање. И наставио: „Ако се уопште мисли да припадам некој протудржавној организацији, мислим да треба претходно утврдити што сам против постојећег стања у овоме крају радио и тек онда квалификовати мој политички рад“

На крају, не изјашњавајући се да припада Комунистичкој партији, али ни против ње, каже да не припада „никаквој протудржавној организацији“, и да се неће изјаснити „ни пред киме којој партији припада“.⁵⁸

Полицијске и просвјетне власти о изјавама учитеља комуниста

На ове и овакве изјаве једног броја учитеља комуниста и симпатизера Партије, који су се нашли на полицијским списковима, полицијске и просвјетне власти различито су реаговале — и оцјењивале их. По свему судећи, ни једне ни друге нијесу њима биле задовољне, нијесу у њих вјеровале, па су у неким случајевима изражавале отворено сумњу и тражиле накнадна изјашњавања, извјештаје, а неке извјесна објашњења налазиле у датим приликама, у ситуацији која је настала послије Обзнане, а не ријетко и у специфичним приликама тих дана у Црној Гори, оној у барском округу, у првом реду у Црмници.

Тако, на примјер, начелник цетињског округа у спроводном акту уз саслушање Стевана Златичанина каже да „Златичанин далеко много на записнику ублажава своју радњу комунистичког агитатора, него је стварно проводи“.⁵⁹ А достављајући изјаву Петра Јовићевића Министарству просвете, пише: „Као што се види из приложене изјаве, као и из извјештаја полицијских власти из Ријеке, који се налази у овом надзорништву, Јовићевић је у потоње вријеме узео држање потпуно повучено од каквог учешћа у поли-

⁵⁷ Начелство среза—Бар, К. Пов. бр. 100 од 18. III 1921. — АЈ, 66—8—27.

⁵⁸ Начелство среза црмничког—Вир, 11. V 1921, пов. бр. 236. — АЈ, 66—8—26.

⁵⁹ Начелник округа—Цетиње, 4. III 1921, пов. бр. 220. — АЈ, 66—8—26.

тичким стварима, а нарочито од дана када су отпуштени из учитељске службе Марко Машановић и Васо Вукмировић“.⁶⁰

Окружни школски надзорник из Подгорице уз изјаве Гојка Жарића, Мила Поповића и Блажа Пулевића пише Министарству просвете и каже:

„По изјавама они и даље остају комунистима, а ко бајаги ‚пасивни‘. Као такав најопаснији је Жарић“, каже надзорник, „који ће у односу према комунистима имати држање ‚у границама закона као што се и до данас управљао‘, а већ се зна“, додаје надзорник, „да је он тим његовим држањем у оном крају много разорно утицао“ И на крају надзорник закључује: „Сви ће они као комунисти урадити све што буду могли и смјели“.⁶¹

Међутим, око изјава учитеља округа барског водила се читава преписка између начелника округа, с једне, школског надзорника, с друге, Просвјетног инспектората, с треће, и Министарства просвете, са четврте стране.

Окружни начелник у спроводном акту Министарству просвете уз изјаве тројице учитеља из среза црмничког каже да су они „припадали партији комунистичкој и на позив да се данас изјасне, они, под скривеним изјавама, и данас остају комунисте. Срез црмнички“, наставља начелник, да би предњу тврдњу поткријепио, „утицајем њиховим, легло је комунистичке акције у Црној Гори. Вођа комуниста црногорских је Јован Томашевић, из Црмнице и само благодарећи раду учитеља та се идеја зацарила овамо“ (подвлачење моје — Р. В.).

Нешто даље, враћајући се на изјаве ових учитељ, наставља:

„Ти људи својим изјавама не осуђују рад комуниста, не изјашњавају се отворено да не припадају, јер су добро плаћени као учитељи и тешко би им било плату изгубити“

Није то све што је начелник рекао о овим учитељима и њиховим изјавама.

„Занимљива је ствар“, каже он, „да сви сублизу једнаке изјаве дају: с једне стране да се извуку, а с друге стране да остану у завијеној форми“ И на крају моли Министарство да „поступи по предлогу начелства (дакле предлогу датом у овом документу — Р. В.) у интересу стабилизације прилика у овом и иначе ровитом предјелу где свака идеја, а специјално ова, даје прилике типовима, који не воле државу, да се испоље и да под формом партијском проводе антидржавне смерове“.⁶²

Министарство враћа овај акт окружног начелника из Бара Просветном инспекторату у Цетиње, с тим да он пошаље извјештај „и своје мишљење по овој ствари“, а Инспекторат га просјеђује Окружном школском надзорништву—Бар на извјештај, додајући

⁶⁰ Окружно школско надзорништво—Цетиње, 15. II 1921, пов. бр. 12. — АЈ, 66—8—26.

⁶¹ Окружно школско надзорништво—Подгорица, 19. II 1921, пов. бр. 4. — АЈ, 66—8—26.

⁶² Окружно начелство—Бар, 16. V 1921, пов. бр. 497. — АЈ, 66—8—26.

да „овај Инспекторат не може дозволити да се даде важности оваквим оптужбама без стварних факата и учињеним иступима“.⁶³

У одговору, уз повратак акта, школски надзорник, између осталог, на крају каже да „никакве жалбе против њихова држања (ријеч је о учитељима који су саслушавани — Р. В.) ни од полицијских ни од других власти ово надзорништво није примило, а познаје их само као ваљане раднике у школи и ван ње. Ако ипак полицијске или друге власти могу да изнесу какав стварни доказ о њиховом неисправном држању, то нека и изволе, а надзорништво не може, нити хоће ма коме од њих да на силу натури нешто, што они категорички одбијају“.⁶⁴

Просвјетни инспекторат доставља извјештај школског надзорника Министарству просвете с изјавом да вјерује извјештају школског надзорника и предлаже „да се за сад преко овог пређе, па ако именована господа у будуће што предузму и започети рад наставе да искусе законске посљедице“.⁶⁵

Министарство просвете, по свему судећи, није било спремно да тако лако и без даљих изјашњења прихвати предлог Просветног инспектората. Зато тражи од Окружног школског надзорника у Бару детаљније образложење.⁶⁶

У свом извјештају који даје на тражење Министарства, окружни школски надзорник поводом изјава поменутих учитеља и окружног начелника о њима каже да су изузимајући учитеља Кнежевића остали радили приликом избора за Јована Томашевића стога што је он не само њихов племеник већ и „њихов сељанин, а до сада су овамо личности изнад странака, јер је страначки живот тек у зачетку“. Уз то, да су сви ови учитељи учествовали у „свим покретима и предводили овоје саплеменике, те су много допринијели, да се осујете сви превратнички покрети са стране присташа благопокојнег краља Николе“ А додаје и то да је „одбијање крвавог похода Јована Пламенца у Црмници дјело њихово и њихових сељана, јер је велики дио Црмничена био запловио у Јованове воде“

Школски надзорник покушава да објасни и узроке тако широко распрострањеног утицаја Комунистичке партије и комунизма уопште у овом крају земље:

„Комунизам црногорски“, каже надзорник, „дијелом је каприц према властима, које жали Боже, у многоме чему не заслужују похвалу, а дијелом је Николизам, па у колико познајем психу овог краја није умјесно ни једно ни друго прогонити, већ је од потребе само блажити“.

⁶³ Просветни инспекторат—Цетиње, пов. бр. 18. — АЈ, 66—8—26.

⁶⁴ Окружно школско надзорништво—Бар, 10. VI 1921, пов. бр. 8. — АЈ, 66—8—26.

⁶⁵ Просветни инспекторат—Цетиње, 29. VI 1921, пов. бр. 21. — АЈ, 66—8—26.

⁶⁶ Министарство просвете—Пов. О. Н. бр. 501 од 3. VIII 1921. — АЈ, 66—8—27.

Колико је школски надзорник у овоме био у праву — није питање о коме овом приликом треба говорити, али је ван спора да је желио да одбрани ову групу учитеља која је била оптужена за комунистичку пропаганду — и комунизам. Да би такво своје мишљење поткријепио и указао откуда потичу оптужбе против њих, надзорник у наставку дословно каже:

„Напоменути је да за учитеље није никаква тајна, да су тужени лично од средског начелника госп. Јововића, којег отворено мрзе изјављујући, да је био присташа свих режима, а да се умио снаћи и за вријеме благопокојне Аустрије“. И пошто овим редовима додаје још неке податке о начелнику, на крају завршава:

„Дирати за сада у учитеље, који комунизам одричу и који де факто имају масу за собом, мислим, да није политички, јер би значило дирати у осињак, побуђивати у народу мишљење, да влада прогони оне, који су уз њега, а подржава оне, који су против њега“.⁶⁷

Петнаестак дана послје овог извјештаја школског надзорника, начелник округа барског доставља Министарству унутрашњих дела извјештај начелника среза црмничког из Вирпазара, а оно их даље доставља Министарству просвете.

У извјештају начелника среза црмничког се каже да „су у овом срезу водили комунистичку агитацију: 1. Никола Поповић, учитељ основне школе у Сотонићима, 2. Иво Роловић, учитељ основне школе у Дупилу, и 3. Стеван Бокан, учитељ основне школе у Глумом Долу“, који, како начелник каже, „данас не признају да су комунисти, али и не одричу се ове партије за коју су кад се то од њих тражило својски радили“

Иако из извјештаја општинских управа „излази да су се речени смирили, ја вас молим“, обраћа се на крају начелник среза начелнику округа, „да поменута три учитеља (Поповића, Роловића и Бокана) уклоните из овога среза, јер су прошлих избора на неколико дана пред изборе и на дан избора окренули скоро све бираче овога среза да даду за комунисте своје гласове“. Образлажући зашто није за то да буду отпуштени, он каже: „нијесам мишљења да се отпусте из службе због тога, што би у случају отпуста остали овде код својих кућа, пријатеља и рођака, те би били много опаснији, као и због тога, што држим да би се у неком другом месту одрекли овога посла“.⁶⁸

Носиоци режима Обзнане, као што су у оне дане били начелници среза црмничког и округа барског, и не само они, нијесу се много двоумили да ли треба отпуштити из службе учитеље—комунисте, наравно уколико им то не би више штетило него користило. Сви остали разлози, природно, су отпадали. То је, уосталом, свуда и увијек била политика властодржаца.

⁶⁷ Окружно школско надзорништво—Бар, 2. IX 1921, пов. бр. 12. — АЈ, 66—8—27.

⁶⁸ МУД—Пов. Ј. Б. бр. 12001 од 31. VIII 1921. — АЈ, 66—8—27.

*Ислеђивање „кривица“ и претреси станова
учитеља комуниста*

Саслушавања свједока, чији су искази требало да буду још један „доказ“ „кривица“ учитеља комуниста о њиховом припадништву Комунистичкој партији и пропаганди комунистичких идеја, као и претреси станова оних који су се нашли на списковима полиције, представљали су даље облике малтретирања и хајке на учитеље комунисте. Без обзира на то што у повјерљивим архивима који су истражени није остало о свим тим облицима хајке много докумената, они који су истражени и о којима ће бити ријечи довољно јасно указују како и чиме су се органи власти служили у хајци на комунисте тих дана и година, па, наравно, и у хајци на учитеље. Посебно то свједоче „кривице“ за које су оптуживани и које „свједоке“ су узимале, међу којима је било и полицијских писара, чија је ријеч требало да буде „доказ“ о „кривици“ учитеља комуниста, да би се према њима могла примијенити тачка 7. Обзнане.

Примјер Стевана Златичанина, о коме је већ било ријечи, питања због којих је саслушаван, против кога је употребавана изјава и предсједника општине, није усамљен.⁶⁹

Па онај, тако рећи, монтирани „процес“ против Николе Клисића, из Улциња, на коме се саслушава низ свједоке да би Среско начелство могло пружити „доказа“ да је учитељ Клисић неком случајном сапутнику на броду рекао: „Здраво друже! Здраво комунисти, ја сам комуниста и бићу комуниста, па све што ми ко може нека ми учини“.⁷⁰

У исљеђивању „кривице“ Машана Шуковића начелство користи и изјаву званичника окружног начелства у којој се каже, између осталог, да је Шуковић „познат као један од најокорелијих комуниста“.⁷¹

Да би доказала да је Миро Павићевић комуниста, полиција врши саслушања и учитеља који би требало да кажу — и који ће на саслушању рећи — да је Павићевић „изјављивао да је он комуниста и при третирању политичких питања увек бранио комунистичке идеје и са њима се солидарисао“.⁷²

Тим и таквим монтирањем читавих малих „процеса“ полиција се служила да би оптужила најнапредније учитеље — и тражила против њих примјену санкција које је предвиђала Обзнана.

Приликом претреса станова учитеља комуниста, као и свих осталих који су се нашли на списковима полиције као комунисти,

⁶⁹ Предсједништво општине—Градац, 3. II 1921, пов. бр. 103. — АЈ, 66—8—26.

⁷⁰ Среско начелство—Улцињ, 18. III 1921, пов. бр. 100. — АЈ, 66—8—27.

⁷¹ Начелство среза—Колашин, 9. VIII 1921, пов. бр. 175. — АЈ, 66—8—27.

⁷² Саслушања приложена уз акт МУД—Пов. Ј. Б. бр. 8547, од 14. VII 1921. — АЈ, 66—8—26.

тражене су књиге, новине, оружје и све што би могло „компромитовати“ оне чији се станови претресају. Запљењивана је чак и приватна преписка са појединим познатим личностима јавног, културног и политичког живота.

У сачуваном дијелу повјерљиве архиве Министарства просвете налази се и неколико записника о претресима у становима учитеља комуниста. Један од њих је и записник о претресу стана Машана Шуковића, учитеља у Блатини, код Колашина. Пошто је овај докуменат карактеристичан (говори и о томе чиме се полиција руководила и шта је била готова да предузме да би некога уврстила у спискове комуниста, и тражила према њему примјену тачке 7. Обзнане), он ће овдје скоро у цјелини бити наведен.

Према наређењу начелника округа колашинског, полицијски писар је извршио претрес Шуковићевог стана, и о томе оставио следећи запис:

„По вашем наређењу бр. 4334 од 11. ов. м. (августа 1921 — Р. В.) пошао сам у село Блатину код куће Машана Шуковића, комунисте, и онамо учинио претрес његовог стана и свих зграда које му припадају и у његовој спаваћој соби на једном столу рафовима и скрињама нашао сам виши број разних књига новина и писама и као сумњиве одузео шест комада следећих књига:

1. „Монархија или Република“
2. „Начела и програм Републиканске демократске странке“
3. „Преображај социјализма у Европи“
4. „Социјалисти на влади“
5. „Финале Борђе Настића са програмом“^{72а} и
6. „Књигу за Црну Гору“ три штампане плакете од 13. и 20. јула 1920. године „Југословенском учитељству“.

Не само књиге. Полицијски писар је заплијенио и већи број писама и плаката:

„Један допис у одбрану без датума г. Павла Жижиха комунисте (под ознаком 7).

Два дописа од 30. марта 1921. и 22. априла 1921. год. под потписом Вл. М. Р ћ и Липовски (означен са 8).

Једно писмо са адресом: „Партијској секцији Колашин“, а са потписом Јована Томашевића, нар. посланика—комунисте, а тако и писмо Милоша Б. Јанковића, учитеља из Вел. Градишта—Милановац од 19. III 1921. означено са № 9. Као и један концепт листа за изборе председ. општине липовске за 21. август 1921. г. са насловом, „Анти Монархистичка листа“, уз листу списак неколицине гласача, као и још пет комада обичних писама без вредности“

^{72а} Борђе Настић, аустријски агент, чија је брошура „Finale“ послужила као подлога за тзв. велеиздајнички процес против Срба 1908/9. године. У записнику се помиње и програм, свакако пријеч је о „Статуту Југословенске револуционарне организације у циљу ослобођења Јужних Словена, чији је творац Милан Прибићевић (Види: Светозар Прибићевић, *Диктатура краља Александра*, II издање, Просвета, Београд 1953. стр. XI).

У извјештају о претресу послјије овако детаљног описа књига, плаката, писама и осталих материјала који је по њему комунистичког садржаја и према томе имао карактер антидржавних докумената, које је због тога и заплијенио, полицијски писар наставља:

„На све одузето дао сам реверс Савки Шуковић мајци реченог учитеља Шуковића пошто исти није био присутан претресу све ове књиге, писма са протоколом претреса под бр. 4334 предајем Начелству на преглед и даљи поступак — предајем и четири пушчана метка нађена у стану реченог Шуковића а напомињем да Шуковић није имао дозволе на ношење оружја“ (што је требало да представља још једну отежавајућу околност за Шуковића, о којој је ријеч и у Обзнани — Р. В.).

И, на крају, овај врло ревносни полицијски писар завршава: „Овај претрес извршио сам дана 11. ов. мј. од 4—6,5 сати после једне и вратио се у 8 сати увече истог дана“

И испод свега потпис: „Ј. Зечевић, полиц. писар, с. р.“

Докуменат овјерава окружни начелник Б. Л. Бошковић.⁷³

За полицијске власти овај записник о претресу са овако нађеним „компромитирајућим“ материјалом био је довољан да се надлежним властима предложи да донесу одлуку у смислу тачке 7. Обзнане. Наравно, убрзо су је оне и донијеле.

Иако у сачуваном дијелу повјерљиве архиве Министарства просвете, бар колико се досадашњим истраживањем могло утврдити, нема оваквих записника о претресима извршеним у становима учитеља комуниста у Црној Гори, то не значи да их није било. То свједоче трагови који су сачувани о претресима станова још два учитеља. Један је о претресу стана Милића Шћекића, о чему је већ било ријечи, али који је остао без резултата,⁷⁴ а други је о претресу стана Николе Клисића.

Начелнику среза улцињског није било довољно, поред осталог, то што је Клисић у изјави рекао да је био и учесник Велике подгоричке народне скупштине, која је изгласала уједињење Црне Горе са Србијом, већ доноси рјешење о претресу његовог стана, и то образлаже ријечима:

„Проучивши записник учитеља г. Клисића по сујму комунистичке пропаганде *решавам* да се још сада (данас — Р. В.) учини претрес на стану Клисића те да се претресу сва његова документа и писма, да се заплијене сви списи односећи се на комунистичку пропаганду“

И на крају додаје: „у ту сврху одређујем писара г. Вујовића, који има претрес извршити“.⁷⁵

Незадовољан исходом претреса стана учитеља Клисића, јер „није било никаквих списа, који се односе на комунизам“, срески начелник пише окружном начелнику: „како је Клисић раније при-

⁷³ Начелство среза—Колашин, 12. VIII 1921, бр. 4335.— АЈ, 66—8—27.

⁷⁴ МУД—Пов. Ј. Б. бр. 548 од 13. II 1921. — АЈ, 66—52—109.

⁷⁵ Начелство среза—Улцињ, 9. III 1921, К. Пов. бр. 100. — АЈ, 66—8—27.

падао комунистима, то се његови искази не могу узети као оправдани, већ као сумњиви, те као над таквим повести ћу полицијски надзор, а све односне списе о тој ствари спроводити г. Начелнику на увиђај и сходно рјешење по истом“.⁷⁶

А то сходно рјешење је оно које је чланом 7. Обзнане било предвиђено за све државне службенике и чиновнике комунисте.

Полиција је сличне претресе станова учитеља комуниста вршила и у осталим крајевима земље. То свједоче и неки записници о претресима у Србији.⁷⁷

Неспоразуми око спровођења одредаба Обзнане и Закона о заштити државе између органа Министарства унутрашњих дела и органа Министарства просвете

О томе како и колико је Министарство унутрашњих дела — његово Одељење јавне безбедности, посебно после доношења Закона о заштити државе јула 1921, бринуло да према сваком државном службенику — и не само службенику — који је евидентиран у његовим списковима као комуниста, буди предузете мјере које су предвиђали Обзнана и Закон о заштити државе, и упорно инсистирало да његова ријеч буде последња и без приговора примљена, — поред осталог свједочи и дио сачуване преписке између органа Министарства унутрашњих дела, с једне, и органа Министарства просвете, с друге стране.

Један од тих докумената потиче из посљедњих дана фебруара 1921, скоро пола године прије доношења Закона о заштити државе.

Начелник Општег одељења Министарства просвете доставља Одељењу за основну наставу акт који је добило од Министарства унутрашњих дела — Одељења јавне безбедности:

⁷⁶ Среско начелство—Улцињ, К. Пов. бр. 100, од 18. III 1921. — АЈ, 66—8—27.

⁷⁷ Такви су записници о претресу стана Михаила М. Јовановића—Мике Браде, учитеља у Лесковцу, секретара Организације учитеља комуниста Југославије и учесника Вуковарског конгреса (Архив за историју радничког и комунистичког покрета—Београд, МФ 12/229), па записник о претресу стана Миодрага В. Матића, учитеља у Маковишту, код Косјерића, истакнутог педагошког писца и преводиоца, члана Организације учитеља комуниста (МУД—Пов. Ј. Б. бр. 9824 од 12. VIII 1921. — АЈ, 66—8—26); записник о претресу стана Љубивоја Симића, учитеља у Бањанима, код Горњег Милановца (Начелник округа рудничког, Пов. бр. 60 од 16. I 1921. — АЈ, 66—8—27). А Милош Б. Јанковић, чији је стан полиција такође претресла, пише да су „извршени претреси станова свих учитеља комуниста“, и да му је полицијски писар који је вршио претрес његовог стана „одузео књигу *Буна у Топлици*. Чим је прочитао реч *Буна* он се просто запрепастио и одмах му је одузео. Међутим ту је књигу издао Геца Кон и била је извештај министра унутрашњих послова, који је поднео Народној скупштини о буну у Топлици за време првог светског рата... Приликом претреса код других учитеља комуниста полиција је одузимала чак и листове за децу и књиге Српске књижевне задруге“ (М. Б. Јанковић: *У данима Обзнане* — Београд у сећањима 1919—1929, Београд 1980, стр. 16).

„Из неколико извештаја које је ово Министарство примило“, каже се у овом документу, „види се да поједина министарства на основу информација и обавештења, која су примала од својих потчињених власти, поступају према своме чиновништву у смислу Обзнане К. Владе, а да о томе не обавештавају ово Министарство“.

И, у наставку, да се тако у будуће не би радило, додаје:

„Пошто ово Министарство води евиденцију о свима сумњивим и антидржавним елементима, то ми је част умолити то Министарство да она лица која су томе Министарству достављена као комунисти, или од стране овог Министарства или пак од подручне Вам власти и која су на основу Обзнане Владине отпуштена из државне службе, достави овом Министарству, како би ово Министарство могло о томе известити своје подручне власти ради потребне контроле над радом и кретањем тих особа“

Другим ријечима, Министарство унутрашњих дела тражи да и органи Министарства просвете буду једна врста и његових органа.

Начелник Општег одељења Министарства просвете на крају писма Одељењу за основну наставу каже:

„Предње Вам се саопштава ради знања и даљег поступка, с молбом да одмах поверљиво известите Опште одељење о већ предузетим мерама“.⁷⁸

Та преписка између Министарства унутрашњих дела и Министарства просвете о предузимању мјера против просвјетних радника, у првом реду учитеља који су се „огрешили“ о Обзнану и Закон о заштити државе, по свему судећи, добијала је понекад и мало необичајен тон, који је долазио до израза у извјесним неспоразумима, па и у отпору захтјевима органа унутрашњих послова и његове полиције.

Одељење за државну заштиту Министарства унутрашњих дела, новембра 1921. године, дакле после доношења Закона о заштити државе, доставља Министарству просвете извештај начелника једног округа, који је „према наређењу Мин[истарства унутрашњих дела] поднео списак учитеља и учитељица у овом округу, који припадају комунистичкој партији“.

Тај његов извештај Министарство унутрашњих дела доставља Министарству просвете, „а ово је опет под потписом референта за основну наставу овај мој извештај“, каже начелник, „послало Окружном школском одбору ,на извиђај и мишљење‘.“

Незадовољан оваквим поступком Министарства просвете, односно његовог Одељења за основну наставу, окружни начелник пише:

„Министарство унутрашњих дела је свакако овај мој извештај послало Министарству просвете да по њему поступи у смислу чл. 18 Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави,⁷⁹ а не

⁷⁸ Министарство просвете СХС—Опште одељење—Пов. бр. 49 од 28. II 1921. — АЈ, 66—8—27.

⁷⁹ Члан 18. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, иначе познатог као Закон о заштити државе, гласи:

да се доставља нижој власти или истанцији ,на извештај и мишљење' (подвлачење моје — Р. В.), као што је Министарство просвете противно реду у служби поступило“.

Сам начелник даје и оцену оваког поступка Министарства просвете, па поред осталог каже:

„Овакав поступак Министарства просвете је неправилан, немесан и противан реду у служби, јер оно ни у ком случају поверљиве извештаје окр. начелника као представника Владе у округу (члан 11. Закона о уређењу округа и срезова) није могло, ни смело слати нижем телу ,на извиђај и мишљење' и на тај начин доводити у сумњу овакве извештаје највиших представника управне власти у округу и унижавати њихов углед“.

Протестујући против оваког поступка Министарства просвете, начелник у наставку додаје:

„Овако се до сада није радило, нити су извештаји окружних начелника на овај начин компромитовани. И за то протестујући против оваког поступка Министарства просвете, молим Министарство (унутрашњих дела — Р. В.) да узме у заштиту окружне начелнике као представнике Владе у округу и да не дозволи да се овако што у будуће дешава, јер ако се овако и даље продужи окружни начелници биће принуђени да више никакве извештаје не подносе када се овима не поклања потребна пажња, кад се ови подвргавају контроли нижих инстанција, и ако се противно сваком у служби и овакви поступци буду и у будуће дозвољавали и одобравали“, завршава начелник врло увиријеђен и понижен оваквим поступком Министарства просвете.

Министарство унутрашњих дела—Одељење за државну заштиту, уз овај извјештај и мишљење окружног начелника, који није био усамљен, додаје:

„Част ми је доставити предње томе Министарству (просвете — Р. В.) ради знања као и с молбом, да се г. референту за основну наставу скрене пажња на овај случај, пошто и ово Министарство налази, да је предњи приговор начелника окружног посве уместан и оправдан“ (подвлачење Р. В.).⁸⁰

„Не могу вршити никакву јавну службу или функцију нити бити народни послаци нити часници самоуправних тела они, који припадају комунистичкој партији или уопште каквом удружењу које је овим законом забрањено. Ово се односи и на службенике приватних установа, које имају извесне нарочите привилегије од стране државе, а који службеници припадају комунистичкој странци.

Лица која сада врше предње функције разрешавају се истих по ступању на снагу овог закона.

Чиновници и јавни службеници, који би са овога разлога били разрешени од дужности могу се противу решења Министровог жалити Државном Савету. Примљена жалба не обуставља извршење решења“ (*Службене новине Краљевине СХС*, Београд, 3. VIII 1921, III, бр. 170 А—Ванредни број).

⁸⁰ МУД—Пов. Ј. Б. бр. 15721 од 12. XI 1921. — АЈ, 66—8—27.

Неколико дана послје овог окружног начелника Министарству унутрашњих дела обраћа се још један начелник округа, који у свом тромесечном извештају, поред осталог, пише:

„Као што је познато и Министарству за време слободног ширења комунистичких идеја у народу, најглавнији большевички агитатори по селима били су учитељи комунисти“ (подвлачење моје — Р. В.). Послје ове констатације наставља: „Тамо где је ко од њих био са школом, ту је стваран центар, а одатле се ширио унаоколо и по осталим селима. И раније, као и друге окружне старешине што су радиле према наређењима из Министарства унутрашњих дела, извештавано је Министарство: ко је од државних или самоуправних чиновника комуниста“. Тако је, каже, и он учинио у неколико махова, а последњи пут августа 1921. године. „Међу осталим службеницима ту сам изнео и имена г. г. учитеља, који су комунисти, те да би Министарство унутрашњих дела о њима било обавештено“

И он је незадовољан поступком Министарства просвете, и тражи да се и њему, представнику Владе, вјерује без посебног провјеравања његових навода. И у наставку додаје:

„И уместо да се извештају Министарства унутрашњих дела од стране Министарства просвете поклони пуна вера, а сад да ли ће они од тог извештаја чинити употребу према тој г. г. учитељима — комунистима према одредбама Закона о заштити Државе, — из Министарства просвете шаље се тај акт Министарства унутрашњих дела — Окружном школском одбору те да Одбор провери да ли је извештај тачан?!“

Незадовољан оваквим поступком Министарства просвете тражи „да наша Централа — Минист. Унутр. Дела регулише тај однос: или ће они веровати извештајима полиц. власти у погледу извештавања о лицима — државним чиновницима који су комунисте или неће; те ако неће, онда полиц. органи да не мотре на њих, не пазе и не прате њихово кретање него да то за свако министарство раде њихови органи по окрузима и по срезовима и извештавају своје надлежне Министре. Или ако ће се веровати, онда нашто то поново контролисање и то преко кога: колега колегу да контролише?“

Дубоко увријеђен као представник Владе и полицијске власти у округу, пошто говори о таквом начину провјеравања и о томе како и колико то доприноси рушењу „угледа, ауторитета и репутације коју треба да ужива срески начелник у једном срезу“, наставља:

„У овом конкретном случају срески начелници су мени тражене извештаје послали. Ја их контролишем и сад кад ја такав извештај поднесем и кажем, да је тај и тај од г. г. чиновника у неком срезу комуниста мени се има веровати, јер ја тај извештај не подносим на памет“, (подвлачење моје — Р. В.).

И, да би документовао да се и зашто њему и полицијским властима има веровати, у наставку додаје:

„А пре него што га поднесем ја имам стотину начина да га проверим и тачно утврдим и тек кад сам ја уверен да је неки службеник комуниста, а не рекла казала, онда извештавам свог ресорног Министра. Како овај случај“, наставља окружни начелник, „на сигурно није само он једино учињен према мом извештају, то је у интересу службе и угледа нас полицијских органа, да се не доводимо у овако незгодан положај, да ми сами издајемо наређења подручним органима (при извесним функцијама) да они контролишу наш рад, који смо учинили у својству полицијских органа“

Министарство унутрашњих дела овај извештај окружног начелника доставља Министарству просвете „ради знања“.⁸¹

То достављање „ради знања“ није ослобађало одговорног референта у Министарству просвете од изјашњења зашто је тако поступио, а не другојачије, односно зашто је извештај полиције послао на извиђај и ислеђење школским органима, а не примио без провјеравања.

„Пошто су извештаји Министарству просвете долазили само са назначењем да је неки учитељ комуниста, а није послат протокол свршеног ислеђења по кривици дотичног учитеља“, каже у свом изјашњењу референт за основну наставу, „то да би се на основу Устава и позитивних закона могла донети одлука, морало се прибећи томе, да се од оптужених узме реч. Како је у извештају Министарства унутрашњих дела било назначено више учитеља у разним срезовима, то је најприродније да се пошље окружном школском одбору на извиђај“.

На крају додаје да при овоме „раду није било неверовања према начел. округа, и начелницима срезова, већ се ишло на то да се по чл. 49. Закона о народним школама и чл. 7. Устава правилно ислеђење изведе“.

Ту изјаву референт даје 8. марта 1922, а Одељење за основну наставу уз предњу изјаву референта пише Министарству унутрашњих дела:

„Да би се учитељима и учитељицама могле изрећи казне премештаја или отпуштања, потребно је да се кривица иследи и да се наставник писмено саслуша (чл. 49. Закона о народним школама). Међутим, полицијске власти често захтевају да се неко премести или отпусти, а не само да није претходно испуњен овај битни услов, него чак не пружају ни један једини податак, од којег би потекла истрага, кад већ спор пређе у руке Министарства просвете. С тога се по таквим извештајима морају прибавити докази, или акт оставити у архиву. Такве је природе био и извештај о коме напред говори начелник округа “

И на крају Министарство просвете, односно његово Одељење за основну наставу, пошто је ријеч о учитељима, каже „да у оваквим случајевима (Министарство унутрашњих дела — Р. В.) или ис-

⁸¹ МУД—Одељење државне заштите, бр. 1744 од 1. III 1922. — АЈ, 66—8—27.

леди кривице преко својих органа „или их достави овом Министарству, ако су у извештају поменуте“.⁸²

Какав је епилог добила ова преписка између Министарства унутрашњих дела, с једне, и Министарства просвете, с друге стране, у току истраживања није се могло установити. За ову прилику то није посебно важно. Битно је то да се на основу овога може констатовати да је између органа полиције и органа просвјете, када се радило о премјештајима, пензионисању и отпуштању, ако не свих и у свим случајевима у доста прилика, долазило до извјесног неслагања, несугласица, па чак и извјесног отпора просвјетних органа.

Слична преписка водила се и око случаја једног учитеља из Црне Горе, али између Просветног инспектората и Окружног начелства у Колашину. Иако нешто другојачији, заслужује да буде, поред оних у округу барском, и овдје поменут, као још један примјер опирања просвјетних власти захтјевима полицијских органа — и инсистирање на спровођењу исљеђења и утврђивања чињеница.

На оптужбе које је начелство у Колашину упутило против Машана Шуковића, учитеља, тражећи да се он из службе отпусти, како је то за учитеље комунисте предвидјела Обзнана, и да се његовим изјавама не вјерује, Просветни инспекторат у Цетињу, у пропратном писму Министарству просвете, између осталог каже:

„У доставама Начелства нема ниједног стварног факта на основу кога би се Шуковић отпустио, зато Инспекторат не може дати мишљење о казни Шуковића без утврђене кривице. Инспекторат мора вјеровати г. Шуковићу, све док полицијски органи даду стварних доказа да се о истој огријешио“ (ријеч је о Обзнани — Р. В.). И на крају додаје:

„Г. Шуковић као учитељ у Морачи налази се под непосредним надзором полицијских органа, те исти могу будним оком на истога посматрати“.⁸³

Министарство просвете у још једном случају инсистира да се прво изврши исљеђење, да се саслуша оптужени, па тек онда донесе одлука о премјештају, пензионисању, односно отпуштању.

Просветни инспекторат у Цетињу доставља Министарству просвете тражење Окружног начелника, такође из Цетиња, да се Стеван Златичанин отпусти из службе.

Министарство просвете у повратку акта пише Просветном инспекторату да се „по закону не може нико казнити ни отпустити док се не саслуша. Стога изволите саслушати Златичанина по свима напред наведеним наводима, па његово саслушање хитно пошљите Министарству на даљу надлежност“.⁸⁴

⁸² Министарство просвете—Пов. О. Н. бр. 91 од 3. III 1922. — АЈ, 66—8—27.

⁸³ Просветни инспекторат—Цетиње, пов. бр. 29 од 9. XI 1921. — АЈ, 66—8—27.

⁸⁴ Министарство просвете—пов. О. Н. Бр. 189 од 16. II 1921. — АЈ, 66—8—26.

Ма колико ови, као и низ других примјера инсистирања проsvјетних органа на поштовању законских прописа — без обзира какви су били — и ислеђивања кривица учитеља оптужених као комуниста били ријетки, ипак свједоче да полицијски извјештаји нијесу увијек примани као потпуно вјеродостојни, па се зато тражило да се они провјере. Но, и поред тога, ријеч полиције и органа Министарства унутрашњих дела била је посљедња, коначна, без обзира на то што је формалне одлуке доносило Министарство просвете.

Пензионисања и отпуштања учитеља комуниста

Како ће органи просвјете поступити са учитељима комунистима, а посебно онима који су били носиоци кандидатских листа КПЈ, на њима се нашли као кандидати за изборе народних посланика или су на дан избора били представници и чувари листа КПЈ, министар просвете лично је подручним органима издао наредбу у којој је, поред осталог, рекао:

„Сместа отпустити из службе, ако немају године за пензију, учитеље који су били посланички кандидати комунистичке партије или предствници листа те Партије. Ако имају године за пензију, ставити их у пензију“.⁸⁵

И, наравно, наредба је морала бити извршена.

На тражење Министарства унутрашњих дела од 24. фебруара 1921. Министарство просвете доставља „Списак пензионисаних и отпуштених учитеља—комуниста, с молбом на даљу надлежност“.⁸⁶

У том, по свему судећи првом списку пензионисаних и отпуштених учитеља комуниста послије обнародовања Обзнане, нашла су се имена 14 учитеља из Србије, Македоније и Црне Горе. Од 10 отпуштених из Црне Горе су: Марко Машановић, Васо Вукмировић и Никола Ковачевић, а од четворице пензионисаних један је Црногорац. То је Милић Шћекић. Сва ова пензионисања и отпуштања извршена су 11. и 16. фебруара 1921.

У овом документу не наводе се и посебна образложена о пензионисању и отпуштању поменутих учитеља. Сва су она, углавном, што се да видјети из једног броја рјешења о отпуштању других учитеља, вршена с позивом на чл. 1. и 46. Закона о народним школама.⁸⁷ Позивати се на Обзнану, која није била ни закон, ни уред-

⁸⁵ Министарство просвете Краљевине СХС—Кабинет министров. — Без броја и датума.

⁸⁶ Министарство просвете—Пов. О. Н. бр. 270 од 3. III 1921. — АЈ, 66—8—27.

⁸⁷ Та два члана Закона о народним школама гласе:

Чл. 1. — Задатак је народних школа да васпитавају децу у народном духу и да их спремају за грађански живот а нарочито да шире просвету и српску писменост у народу.

Члан 46. — Кад се наставник (наставница) први пут уводи у дужност он полаже заклетву, чинодејством месног свештеника а у присуству месног

ба, већ обичан плакат, објава, властодршци се, ипак, нијесу усуђивали.

У једном од рјешења о отпуштању учитеља комунисте, до кога се у току истраживања дошло, каже се, позивајући се на предња два члана Закона о народним школама, да се отпушта из службе зато што „се огрешио о чл. 1. и 46. Закона о нар. школама, јер се својим радом ван школе опходио онако како то не доликује образованом човеку и народном учитељу; да се Устава није савесно придржавао, да се законима и законским наредбама није покораво и да није своје наставничке дужности ревностно и тачно вршио“.⁸⁸

Када је учитеље комунисте требало пензионисати или отпуштити из службе, оваква „образложења“ и „документацију“ није било тешко наћи.

Послије ових првих пензионисања и отпуштања услиједила су друга, нова — и то бројна. Послије објављивања Закона о заштити државе, приликом отпуштања и на њега се позивало.

Међу отпуштеним учитељима из Црне Горе сада су се нашли: Павле Жижић, Милован Анђелић и Машан Шуковић, из Колашинског округа. За Шуковића се, поред осталог, каже да је „отпуштен из учитељске службе одлуком О.Н. Бр. 54556 од 26. XI 1921. год., а на основу чл. 18. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави“, и да је о томе „актом извештен Мин. унутр. дела“.⁸⁹

Из округа подгоричког међу отпуштеним су се нашли: Гојко Жарић, Мило Поповић и Блажо Пулевић, а из цетињског, поред Машановића и Вукмировића, сада и Стеван Златичанин.⁹⁰ На листи отпуштених убрзо се нашао и Миро Павићевић.⁹¹

И поред тога што се досадашњим истраживањима није могло доћи до имена свих учитеља из Црне Горе који су пензионисани или премјештени по потреби службе, као комунисти, примјери оних о којима је било ријечи свједоче да носиоци режима и творци Обзнане у хајци на учитеље комунисте нијесу презали од оне крајње и посљедње мјере која је била предвиђена Обзномом — отпуштање из службе, и тиме им одузимали ионако оскудно парче хљеба. И не само то. Предавали су их Министарству унутрашњих

школског одбора, ову заклетву: „Ја Н. Н. ступајући у наставничку службу заклињем се свемогућим Богом, да ћу Краљу Србије Александру бити веран, да ћу се Устава савесно придржавати, да ћу законима и законским наредбама власти бити покоран, да ћу своје наставничке дужности ревностно и тачно вршити, и да ћу се клонити свега што се не слаже с мојом службом. Тако ми Господ Бог помогао“ (Овај законски пропис донет је 1904, али је са малим изменама био на снази и 1921. — Р. В.).

⁸⁸ Докуменат О. Н. бр. Министарства просвете од 22. IV 1921, бр. 15543. о отпуштању из службе Чедомира Милосављевића, учитеља у Стојнику, код Сопота.

⁸⁹ Министарство просвете—Пов. О. Н. бр. 724 од 17. XI 1921. — АЈ, 66—8—27.

⁹⁰ Душан Лопичић, *Учитељство у Црној Гори спава*, Учитељска искра, Крагујевац, март—април 1923, II, бр. 7—8, стр. 40—41.

⁹¹ Мих. Јовановић, *Хајка на учитеље*, Учитељска искра, Крагујевац, јун 1922, I, бр. 9—10, стр. 26—30.

послова „на даљу надлежност“, да о њима сада води „бригу“ полиција. А добро је познато какве је све мјере и облике имала та њена „брига“ о комунистима⁹²

Хајка на учитеље комунисте, и у ситуацији каква је била, није остала без одзива.⁹²

Ријеч-двије на крају

Хајка на учитеље комунисте и симпатизере Партије у Црној Гори била је само дио хајке коју послије Обзнане и Закона о заштити државе организује и води буржоазија са својим државним апаратом против радничке класе Југославије и њене авангарде, КПЈ. У Црној Гори та хајка, с обзиром на дате друштвено-политичке, економске и опште прилике, које су тих дана и година овдје владале, имала је и нека своја посебна обиљежја, која су ту хајку чинила нешто другојачијом од оне која је вођена у другим крајевима земље.

Посебно апострофирање учитеља у Обзнани, као и у највећем броју полицијских докумената који су дошли послије Обзнане и хајке на државне службенике и чиновнике комунисте — и не само њих, није случајно. У највећем броју учитељи су по свом социјалном поријеклу потицали из сиромашних сељачких, занатлијских и радничких породица, тако да су још у родитељској кући осјетили сву биједу сиротиње.

Скоро у свим учитељским школама, у којима се школовао највећи број учитеља из Црне Горе, постојали су добро организовани кружоци и клубови ученика социјалиста и комуниста (Јагодина, Алексинац, Неготин и друге). Ту су још у ђачким клупама дошли до дјела Светозара Марковића, Васе Пелагића, Живојина Жујовића, Августа Бебела, Кларе Цеткин, па и извјесних радова Карла Маркса и Фридриха Енгелса.⁹³

Велики, ако не и највећи број учитеља васпитавао је и образовао дјецу сеоске сиротиње, и градске наравно, јер је и за њих била обавезна основна настава, — и још једанпут, сада већ у зрелим годинама, видио и доживио сву биједу живота и положаја

⁹² Највећи број прилога у којима је осуђивана хајка на учитеље комунисте објавио је часопис „Учитељска искра“, орган учитеља социјалиста, комуниста републиканаца и земљорадника, који су у периоду бијелог терора чинили јединствени фронт напредних учитеља. О томе је писала и „Република“, као и још неки листови. Али, било је и оних који су се солидарисали са хајком на учитеље комунисте, па и ове у Црној Гори. Међу њима се једно вријеме налазио и орган Удружења учитеља Краљевине СХС, „Народна просвета“. Наравно, не само она.

⁹³ М. Б. Јанковић, *Социјалистички покрет ученика Јагодинске учитељске школе*, Педагошке расправе и чланци, Београд 1967, стр. 270—277; М. В. Матић, *Социјалистички клуб ђака Јагодинске учитељске школе*, Настава и васпитање, Београд 1963, бр. 5—6, стр. 291—297; Р. Вуковић, *Прилог биографији Светозара В. Лазаревића-Тозе (1889—1974)*, Настава и васпитање, Београд, 1979, бр. 3, стр. 349—378.

огромног броја ученика и њихових родитеља. А у КПЈ видио јединог, правог и неодступног борца за измјену таквог положаја — и њиховог и свог, јер је и њихов материјални положај био биједан. Зато су јој тако бројно и одано прилазили.

Поред осталог, треба подсетити на још један моменат. Још од 1907. године учитељи социјалисти у Србији имали су свој Клуб, који је 1919. године прерастао у Клуб учитеља социјалиста—комуниста, а нешто касније у Организацију учитеља комуниста Југославије. Са члановима Клуба многи учитељи из Црне Горе одржавали су везе: узајамно се дописивали, посјеђивали, налазили се на скупуштинама и конгресима учитеља Југославије, одржавали и посебне састанке, примали њихове часописе и издања („Учитељску борбу“, „Учитељску искру“, „Библиотеку „Будућност““).⁹⁴ И, наравно, то је знатно утицало на њихово политичко опредјељење — политичко ангажовање.

Комунистичка партија Југославије, за разлику од социјалне демократије, у учитељима је видјела снажан ослонац за своје акције у најширим, посебно сељачким масама, и чинила је све да их буде што више у њеним редовима. А учитељи комунисти, па и највећи број симпатизера Партије, били су ватрени и неуморни пропагатори комунистичких идеја. Зато је полиција у бројним документима, о чему је већ било ријечи, за њих говорила да су: опасни агитатори бољшевичких идеја, агенти непријатељске пропаганде, ватрени, одушевљени комунисти, али и букачи и лармације итд. итд. Зато није претјерао један од најпознатијих и најдоследнијих бораца учитељског и радничког комунистичког покрета, живи свједок и учесник у њему од 1906. године, када је рекао да је велика заслуга учитеља комуниста што је КПЈ на изборима 1920. године добила скоро 200.000 гласова и 58 посланичких мандата.⁹⁵

За све веће окупљање и учитеља око КПЈ и њихово учешће у акцијама које она организује и води без сумње је значајну улогу одиграла и Прва покрајинска конференција КПЈ за Црну Гору, одржана априла 1920. године, у чијем раду је учествовало и неколико учитеља, који су у својим мјестима и крајевима уживали изузетан углед и чија се ријеч цијенила и слушала. На револуционарно расположење и оријентацију знатног дијела учитеља Црне Горе дјеловало је и покретање штрајка учитеља јуна 1920, чији је организатор и идејни носилац било покрајинско руководство Партије. Био је то и једини штрајк интелектуалних радника тих година у Југославији.

Раде Вуковић

⁹⁴ Милутин Стојовић, Библиотека „Будућност“ и њени повјереници у Црној Гори, Социјалистичка педагошка библиотека „Будућност“ (1908—1941), Педагошко друштво СР Србије, Београд 1975, стр. 184—187.

⁹⁵ Милош Б. Јанковић, У данима Обзване, Београд у сећањима 1919—1929, Београд 1980, стр. 11—18.